

ECONOMISCH-STATISTISCHE BERICHTEN

UITGAVE VAN DE STICHTING HET NEDERLANDSCH ECONOMISCH INSTITUUT

12 juni 1968

53e jrg.

No. 2648

Verschijnt wekelijks

COMMISSIE VAN REDACTIE:

L. H. Klaassen; H. W. Lambers;
P. J. Montagne; J. Tinbergen; A. de Wit.

REDACTEUR-SECRETARIS:

A. de Wit.

ADJUNCT REDACTEUR-SECRETARIS:

P. A. de Ruiter.

COMMISSIE VAN ADVIES VOOR BELGIË:

F. Collin; J. E. Mertens de Wilmars;
J. van Tichelen; R. Vandeputte; A. J. Vlerick

SECRETARIS COMMISSIE VAN ADVIES VOOR BELGIË:

J. Geluck.

INHOUD

<i>Drs. A. Berkhout:</i> Ordelijke mededinging?	557
<i>Prof. Dr. J. Horring:</i> Nogmaals: het melk- en zuivel- beleid in discussie, met een naschrift van Ir. B. van Dam	558
<i>Drs. A. J. Butter:</i> Economisch handelen zonder schaarste	562
<i>Prof. Dr. H. M. H. A. van der Valk:</i> Het voortreffelijke en onbereken- bare gedrag van de Amerikaanse consument	564
<i>Dr. H. Umrath:</i> Europese woningbouw in cijfers..	566
<i>Dr. W. Koster:</i> Zuid-Afrika: monetaire stabiliteit.	568
Mededelingen	569
Boekbespreking: <i>Dr. F. W. C. Blom:</i> Dr. L. Traas, Het investerings- en financierings- plan van de onderneming	570
Recente publikaties	571
Geld- en kapitaalmarkt	572

AUTEURSRECHT VOORBEHOUDEN

Ordelijke mededinging?

Op 5 juni jl. werd door de Vereniging van Afgestudeerden der Nederlandse Economische Hogeschool weer een Economistendag georganiseerd. Dit keer is getracht de mededinging in het brandpunt van de belangstelling te plaatsen. Kennelijk de mening toegedaan, dat er over mededinging als zodanig oeverloos gediscussieerd kan worden, heeft het bestuur de concurrentie in een bepaald kader willen plaatsen. Het onderwerp luidde: *Mededinging en ordelijk economisch verkeer.*

Men kan zich met de discussieleider, Prof. Drs. H. W. Lambers, afvragen of het bij dit onderwerp gaat om de ordelijkheid binnen het economisch bestel, dat wij kennen, dan wel om de structurering van de economische orde zelf. Beide sprekers, die waren uitgenodigd om het onderwerp in te leiden, Prof. Mr. J. M. Polak en Dr. H. Hoelen, opteerden voor de eerstgenoemde benadering. Polak wenste uit te gaan van de huidige economische orde, die volgens hem gekenmerkt wordt door vrije mededinging. Beperkingen van en inbreuken op de vrije concurrentie kunnen terwille van de betamelijkheid en de ordelijkheid noodzakelijk of gewenst zijn. Hier ligt een taak voor de overheid. Gedacht werd aan regeling van bepaalde mededingingsfacetten, zoals neergelegd in de Wet op het Cadeaustelsel, de Winkelsluitingswet en soortgelijke maatregelen.

Ik ben het met Polak eens, dat niets in de mededinging, indien zij aan zichzelf wordt overgelaten, een ordelijke afloop van het economisch verkeer garandeert, indien althans het begrip ordelijk geïnterpreteerd wordt als in overeenstemming met de doeleinden, die een samenleving voor ogen heeft. De ruime grenzen van wet en moraal, waarbinnen zich het spel moet afspelen, zijn daartoe onvoldoende. Anderzijds is onder bepaalde zeer stringente voorwaarden een gedetermineerde oplossing mogelijk. Hierop werd door Hoelen gewezen, toen hij in de aanvang van zijn betoog nader inging op de concurrentie als marktform. Hoelen wijst de marktform, die tot deze gedetermineerde afloop leidt, namelijk de marktform van volledig vrije mededinging, gekenmerkt door een veelheid van marktpartijen en een (nagenoeg) homogene waar, af omdat zij niet overeenstemt met hetgeen hij onder concurrentie als gedragswijze wenst te verstaan. In de betreffende markt is de „lijdelijke” aanpassing die uit dit model voortvloeit geen rivaliteit in de zin van actief en in zekere mate agressief marktgedrag.

Uit een oogpunt van actualiteit kan ik mij deze afwijzing voorstellen, temeer als daarbij in rekening gebracht wordt, dat de gedetermineerde marktform niet bij voorbaat in overeenstemming behoeft te zijn met de doeleinden van de samenleving. Indien echter reeds het ontbreken van private machtselementen in de markt geen garantie biedt voor een ordelijk economisch verkeer, welke waarborgen biedt dan een marktgebeuren, dat doortrokken is van allerlei individuele en collectieve ondernemersinvloeden? Terecht is door de discussieleider gesteld, dat hij het element economische macht volkomen gemist had in het betoog, terwijl slechts in het voorbijgaan op een mogelijke rol van de overheid in de mededinging werd gewezen.

Drs. J. Zuidema, die een inleiding hield op de discussie, ging veel verder: de overheid zal zonnodig de spelregels moeten vaststellen. De vraag naar een „goede” marktwerking is — aldus Zuidema — niet eenvoudig te beantwoorden. Het antwoord op deze vraag kan per periode en misschien per bedrijfstak verschillen. Zoveel staat vast, dat mededinging vermengd met private machtselementen kan leiden tot restrictieve praktijken enerzijds

en tot ruïneuze concurrentie anderzijds. Een en ander hangt wellicht samen met het culturele milieu, waarin een economische orde functioneert. Eerst zal — hoe moeilijk ook — bepaald moeten worden, welke resultaten onder bepaalde omstandigheden gewenst worden. Vervolgens komt de vraag naar de werking van bepaalde stelsels aan de orde. Evenals de eerste eist deze vraag een oordeel, waarover meningsverschil mogelijk is. Dan moeten voorwaarden gezocht worden om het resultaat waar te maken en tenslotte moeten er normen geformuleerd worden, die deze voorwaarden vertalen. Algemeen gesteld: er moeten gedragingen verkregen worden, die tot aanvaardbare uitkomsten leiden. Stellig zal een overheid zich bij dit alles moeten afvragen, of het ontworpen stelsel past in een bepaald maatschappijbeeld.

Deze visie stelt mijns inziens de structuur van de economische orde zelf ter discussie. Ik heb de indruk, dat dit standpunt de inleiders te ver gaat. Met name Hoelen heeft zich uitgelaten over handhaving van de bestaande economische orde. Volgens hem is onze economische orde niet gemaakt, maar gegroeid. Uit dien hoofde zouden wij haar zo veel mogelijk met rust moeten laten. Hier valt wel wat tegen in te brengen. Ook indien uitgegaan wordt van een gegroeide orde, wat dat begrip dan ook moge inhouden, kan ingrijpen van buitenaf alleszins gerechtvaardigd zijn. Met name valt te denken aan groeiprocessen, die aan zichzelf overgelaten tot woekeringen zouden leiden. Het onkruid zullen wij gaarne verwijderen. Daarnaast is echter onze economische orde zo bezet met instituties die bewust gecreëerd zijn, dat moeilijk meer gesproken kan worden van een produkt, dat uit spontane reacties is voortgekomen. Toegegeven kan worden, dat bij het ingrijpen in de orde niet altijd consistent gehandeld is. Het is juist daarom, meen ik, dat Zuidema heeft gepleit voor een bezinning op de doeleinden en processen, opdat wij inzicht zullen verkrijgen in wat aan de markt kan worden overgelaten en wat niet, waar de markt gemanipuleerd moet worden en waar zij moet worden uitgeschakeld. Op beperkter terrein, namelijk in het kader van de bestaande mededingingsregels, is het ontwikkelen van een dergelijke totaalvisie ook door Polak gepropageerd.

Welke doeleinden moet nu de mededinging dienen? Beide sprekers waren het erover eens, dat de concurrentie een efficiënte economische groei moet bevorderen. Dit is slechts een deel van de doelstellingen, die een samenleving voor ogen zullen staan. Over de merites of demerites van de markt ten aanzien van andere doelstellingen is niet gesproken. Het bezwaar van Lambers was, dat met de gegeven doelstelling gewezen is op de dynamiek in het economisch leven, terwijl helaas geen dynamische situatie geschapen is om te adstrueren, hoe de mededinging dit doel kan waar maken. Ook de vraag of de mededinging als enige in deze beperkte doelstelling kan voorzien en zelfs of zij daarin op de beste wijze voorziet, is niet beantwoord. Het is mogelijk, dat zulks niet de bedoeling van het onderwerp is geweest. Wie echter de gegeven doelstelling aanvaardt, moet tolereren, dat inefficiënte vormen van produktie en distributie worden uitgeschakeld. Dit betekent niet, dat een zekere mate van compassie met de uitgeschakelde deelnemers aan het economisch verkeer niet mogelijk zou zijn. Enerzijds is de mededinging soms buitengewoon traag in het uitschakelen van inefficiënties, anderzijds is zij wreed. In beide situaties kan door een

(vervolg op blz. 565)

Nogmaals: het melk- in discussie

FUNDAMENTEEL FOUT OF EENZIJDIG GERICHT?

Het commentaar van dR ¹⁾ onder het opschrift „Fundamenteel fout”, op Frietema's artikel ²⁾, lijkt mij onjuist en daarom verwarringwekkend. Als iets fundamenteel fout is moet het tot de grond toe worden afgebroken. Die conclusie kan ik niet trekken uit het artikel van Frietema. Hij spreekt wel van een principiële fout, nl. dat de produktie-uitbreiding als gevolg van het garantie-prijnsbeleid niet in toom is gehouden. Van Dam ³⁾ signaleert in feite hetzelfde verschijnsel als hij schrijft, dat het zuivelbeleid te eenzijdig gericht is op het inkomen van de veehouders. Dat betekent evenwel niet dat het garantiebeleid voor een behoorlijk inkomen in de veehouderij zelf fundamenteel fout is. Zelfs een principiële fout in de uitvoering (stellig in dit geval) kan met behoud van het stelsel zelf worden gecorrigeerd en de eenzijdigheid kan worden aangevuld door, op het tegengaan van oneconomische produktie-uitbreiding, gerichte maatregelen, of door een betere afzetpolitiek, zoals Van Dam bepleit.

Het citaat dat dR uit *The Economist* (4 mei 1968, blz. 56) met instemming aanhaalt, past wel goed in de Engelse kraam, maar heeft buiten dit eiland toch geen bewijskracht. Vanuit Engels gezichtspunt is het begrijpelijk dat men het EEG-landbouwbeleid „misconceived in principle” vindt. Bij toetreding van Engeland tot de EEG zou de Engelse importbehoefte (die globaal éénderde van het totale verbruik bedraagt) immers veel goedkoper verkregen kunnen worden (nl. tegen wereldmarktprijzen) indien de EEG het in Engeland in gebruik zijnde stelsel van inkomens-toeslagen zou hebben ingevoerd. Maar in zijn effect op de produktieomvang verschilt het Engelse „deficiency payments system” niet van het EEG-stelsel met hoge marktprijzen. Of de boer zijn prijs geheel uit de markt ontvangt, of gedeeltelijk met een aanvulling achteraf uit de schatkist, maakt voor hem geen verschil. Voor de produktie-uitbreiding hangt de stimulans af van de producentenprijs en niet van de marktprijs. In feite hebben wij in Nederland voor melk na de oorlog het Engelse toeslagenstelsel toegepast, waarbij de melkproduktie met bijna de helft is toegenomen sinds 1956. Dat Engeland geen zichtbare last heeft van zijn door garantieprijzen en op het gebruik van produktiemiddelen gerichte subsidies komt door zijn nog steeds relatief grote importbehoefte, die overigens voor de oorlog ruwweg twee keer zo groot was als thans. De Engelse toeslagen zijn in elk geval geen „inkomenstoelagen van een meer sociale aard”, maar toeslagen per eenheid produkt en dus een bestanddeel van de producentenprijs. Naar mijn mening zou van deze toeslagen ook in de EEG met succes (in casu voor boter) gebruik kunnen worden gemaakt; maar de produktie-uitbreiding kan er niet mee worden gekeerd, wel de afzet vergroot.

Bij de beoordeling van de moeilijkheden is het m.i. overigens zaak de proporties niet uit het oog te verliezen.

en zuivelbeleid

Een melkoverschot in de EEG van een procent of vijf is hinderlijk, maar niet voldoende om van een bankroet van het beleid te spreken. Dat zou m.i. eerder het geval zijn bij een flink tekort, waardoor bijv. rantsoenering nodig zou zijn. Anderzijds wil ik de problemen ook niet bagateliseren, maar het zijn m.i. tenslotte toch ongewenste randverschijnselen van een in wezen gunstige ontwikkeling van de toenemende produktiviteit.

VERBAND MELKPRIJS, PRODUKTIE EN INKOMEN

Inderdaad, Frietema heeft gelijk: „in het verleden had moeten worden getracht de overproduktie te voorkomen”. Maar gedane zaken nemen geen keer en nakaarten heeft alleen zin voor zover dit in staat stelt voortaan het spel beter te spelen. Daarom is het goed dat Frietema de aandacht er op vestigt, dat de vergroting van de melkproduktie niet geheel kan worden toegeschreven aan autonoom werkende technologische factoren, zoals sommigen ons thans wel willen doen geloven. Ik stem met het betoog van Frietema in. Voor degene die nog niet is overtuigd, kan worden gewezen op het verloop van de melkproduktie in Denemarken (vrijwel constant sinds 1938) en de verdrievoudiging van het eiwithoudende krachtvoerbruik voor rundvee sinds 1957 in de EEG ⁴⁾.

Het kan m.i. niet worden weerlegd dat de hoogte van de producentenprijs voor een belangrijk deel voor de vergroting van de produktie verantwoordelijk is. Maar een geheel andere zaak is of een verlaging van het prijspeil de verdere uitbreiding tot staan kan brengen, of — wat eigenlijk nodig zou zijn — kan doen inkrimpen. Het bekende verhaal doet weer de ronde, dat een prijsverlaging juist de produktieomvang zal doen vergroten. Over deze averechte aanbodreactie in de landbouw is veel geschreven (nog meer nageschreven), maar een sluitend empirisch bewijs is bij mijn weten nooit geleverd. Voor de Nederlandse landbouwproduktie in totaal heeft empirisch onderzoek aangetoond, dat „er geen sprake is van een negatieve aanbodselasticiteit” ⁵⁾. En voor melk geldt dit a fortiori daar een groot deel (globaal tweederde wat de uitbreiding betreft) van de kosten uit aangekocht voer bestaat. Een verlaging van de melkprijs zal m.i. daarom stellig effect hebben op de omvang van de produktie. Het voorstel van Mansholt de richtprijs met ongeveer één cent te verlagen is afgewezen; het lijkt er evenwel op dat toch zodanige maatregelen zijn getroffen dat in feite deze verlaging van het prijspeil er wel zal komen. Hoewel dit wel enig effect zal hebben, kan van een verlaging van ongeveer 3% van de prijs niet veel worden verwacht. Maar 3% van de prijs betekent voor de veehouders reeds globaal dat ééntiende deel van hun broodje wordt afgesneden. Zonder in „broodroof” te vervallen, kan van een prijsverlaging niet worden verwacht dat dit veel zoden aan de dijk zal zetten, die de produktie-uitbreiding moet keren.

WAT DAN WEL?

Frietema wijst op twee zaken, nl. structuurmaatregelen in de landbouw zelf en modernisering en rationalisatie van verwerking en afzet. Om met het laatste te beginnen. Dit is stellig een nuttige zaak, maar ik zie niet op welke wijze dit kan helpen de overproduktie van de melk tegen te gaan.

Wat de structuurmaatregelen betreft, zal op de lange termijn hiervan meer evenwicht tussen produktie en afzet bij een lonende prijs kunnen worden verwacht. Dat evenwicht kan er alleen komen doordat het teveel aan veehouders verdwijnt. De uittocht uit de landbouw is evenwel reeds groot. Sinds 1947 is het aantal personen werkzaam in de Nederlandse landbouw (zonder tuinbouw) bijna gehalveerd ⁶⁾. Het tempo van de afvloeiing zal en kan waarschijnlijk niet toenemen. Werkgelegenheid buiten de landbouw is waarschijnlijk daarvoor doorslaggevend. Daar mankeert het juist aan in vele gebieden. Hierover zijn wij het waarschijnlijk wel eens.

Maar welke bijdrage leveren de structuurmaatregelen van het Ministerie van Landbouw (en ook die van de EEG) nu tot de vermindering van het melkoverschot? De beëindigingsregeling van kleine landbouwbedrijven bewerkstelligt een zekere mate van vergroting van andere bedrijven, maar de vrijgekomen grond blijft in produktie. Stellig, de Cultuurtechnische Dienst verandert het gezicht van grote plattelandsgebieden met jaarlijkse investeringen van rond f. 150 mln. Maar een groot deel van deze investeringen loopt uit op een vergroting van de produktiecapaciteit van de grond. Subsidies voor de bouw van vee-stallen maken de aanwas van melkkoeien aantrekkelijk. Ik weet wel, de bedoeling van al deze maatregelen is verlaging van de kosten, maar het neveneffect (of misschien zelfs het hoofdeffect) ervan is de vergroting van het produktievolume, hetgeen juist het tegengestelde is van een bijdrage tot verkleining van de melkproduktie ⁷⁾.

¹⁾ In *ESB* van 15 mei jl., blz. 461.

²⁾ In *ESB* van 15 mei jl., blz. 462-465.

³⁾ In *ESB* van 3 april jl., blz. 304-306.

⁴⁾ Rapport van de Commissie aan de Raad over de economische situatie in de zuivelsektor in de Gemeenschap, Brussel, 20 januari 1968, blz. 2. De stijging van het verbruik van 2 mln. ton in 1957 tot 6 à 7 mln. ton in 1967 is al voldoende voor een boterproduktie van rondweg 350.000 ton per jaar, dus belangrijk meer dan het jaarlijkse overschot.

⁵⁾ P. C. van den Noort: *Omvang en verdeling van het agrarisch inkomen in Nederland, 1923-1963*, Wageningen 1965, blz. 48.

⁶⁾ B. H. Perdok: *Het aantal werknemers in land- en tuinbouw enz.* LEI 1968, blz. 12.

⁷⁾ Iemand die het weten kan uit de praktijk (nl. de voorzitter van de Drents-Groninger Zuivelbond) sprak op de algemene vergadering van die bond op 20 mei jl. als zijn mening uit: „dat die wassende melkstroom niet is tegen te houden als gevolg van een aantal factoren, die een autonome stijging tot gevolg hebben. Deze factoren zijn o.m. ruilverkaveling, ontsluiting en ontwatering”. Het wekt overigens enige bevreemding deze cultuurtechnische maatregelen te zien gepresenteerd als *autonome* factoren (*Officieel Orgaan*, nr. 22, 1968, blz. 594).

Van Dam wil de prijzen van de zuivelprodukten losmaken van de richtprijs van de melk, die overwegend is gericht op het inkomen van de veehouders, maar onvoldoende op de afzetmogelijkheden. Ik steun hem in zijn pleidooi voor een verlaging van de boterprijs. Een verlaging met één gulden zou vermoedelijk een afzetvergroting van globaal 100.000 ton betekenen. De producenten zouden dan één gulden per kg toeslag uit het Landbouwfonds moeten krijgen, hetgeen ruim f. 1 mrd. zou kosten⁸⁾, maar een besparing voor het Fonds aan exporttoeslagen (restituties genoemd) van f. 400 à f. 500 mln. oplevert. De inkomenssteun moet nu eenmaal worden betaald door de consument of de belastingbetaler. Een dergelijke maatregel helpt het overschotprobleem oplossen, maar is geen bijdrage tot beperking van de melkproductie op zichzelf.

OPERATIONELE PRIJZEN

Voor de afzet lijken mij de „operationele prijzen”, die Van Dam wenst, in principe aantrekkelijk. Het hangt er maar van af hoe hij deze prijzen wil gebruiken; nl. voor de vergroting van de afzet van zuivelprodukten of voor de verkrijging van een maximale marktopbrengst. In zuivelkringen is reeds jarenlang de theorie van de maximale marktopbrengst door gebruikmaking van marktsplitsing en prijsdiscriminatie populair. Frietema wijst daarop bij zijn tweede bezwaar tegen de door het Produktschap voor Zuivel gevolgde politiek. Ik onderschrijf Frietema's bezwaren, maar heb daar nog iets aan toe te voegen.

Een verhelderende uiteenzetting van deze denkbeelden is te vinden in een recent artikel van een medewerker van de Koninklijke Nederlandse Zuivelbond⁹⁾. Ondanks het enigszins hypothetische karakter van de verhandeling is het toch kennelijk niet alleen als wetenschappelijk spel bedoeld. De optimale EEG-boterprijs zou dan volgens deze theorie op f. 9,20 (op basis van de EEG-richtprijs voor de melk komt de boterprijs op f. 7,20) liggen. Hij houdt dan nog wel ruim 200.000 ton meer boter over, die naar zijn schatting gedeeltelijk f. 1 per kg kan opbrengen en voor de rest als boterolie bij export „hooguit nihil” zal opleveren. Maar gegeven de vraagelasticiteit van boter is de totale opbrengst bij een gegeven productie dan toch het hoogst. Dit is geen ernstig bedoeld voorstel, maar tegen deze opvatting als basis van het zuivelbeleid heb ik, behalve wat Frietema reeds naar voren heeft gebracht dat de producenten het eigen debiet aantasten, twee bezwaren.

In de eerste plaats is mijn bezwaar dat de monopolistische maximalisatietheorie niet consequent wordt toegepast. Het is deze nl. niet begonnen om de maximale marktopbrengst, maar de maximale winst. Als wij als maximale winst in dit geval beschouwen de totale toegevoegde waarde van de Nederlandse (of EEG-) melkveehouderij, dan valt eenvoudig en snel te berekenen dat de toegevoegde waarde nog groter zal worden als al die melk, die tot boter moet worden verwerkt van f. 1 per kg of zelfs niet gratis kan worden gesleten, niet zou worden geproduceerd. Het uitgangspunt „gegeven de omvang van de melkproductie” is wel gemakkelijk, maar niet passend voor het probleem.

Belangrijker is nog dat de toepassing van de monopolistische prijsdiscriminatie, indien dit zou inhouden een hogere prijs voor een bepaald produkt of bepaalde markt

⁸⁾ Hierover heb ik al eens een discussie gevoerd met Ir. Spithoven in *ESB* van 24 mei 1967, blz. 547 e.v.

⁹⁾ Drs. A. G. Leenders: „De financiering van het gemeenschappelijk zuivelbeleid (Een oefening in markt- en prijs-politiek)”, *Officieel Orgaan*, nr. 15, 16 en 17, 1968.

Uw bedrijf en kantoor is welkom in Nijmegen, want Nijmegen heeft:

- Een nieuw industrieterrein van 100 ha met havens in aanleg.
- Aantrekkelijke terreinen voor handelsbedrijven en kantoren in centrum.
- Goede weg-, trein- en waterverbindingen met binnen- en buitenland.
- Ruim aanbod van gespecialiseerde en administratief geschoolde arbeidskrachten.

Maar ook uw personeel is welkom in Nijmegen, want het vindt er:

- Ruim assortiment van woningen (geen woningnood!).
- Stad met een rijk verleden en oud stedschap, gelegen in fraai rivier- en heuvellandschap.
- Uitgestrekte natuurreservaten, bossen, heide in directe omgeving.
- Mogelijkheden tot recreatie in elke vorm: schouwburg, concertgebouw, sporthallen, ere-divisievoetbal.

VOOR INLICHTINGEN :

**Wethouder
van Publieke Werken en
Stadsontwikkeling,
Stadhuis. Tel. (08800) 2 81 00.**

dan overeenkomt met een lonende prijs, in strijd is met de Wet op de Economische Mededinging. En terecht! Stel dat de boeren zich zo sterk zouden kunnen organiseren, dat zij een effectief monopolie konden vormen. Het inkomensperspectief voor de landbouw zou dan wel heel gunstig zijn bij een drastische beperking van de produktie, zoals de oorlogsjaren hebben geleerd. Het zou wel helemaal dwaas zijn indien met behulp van publiekrechtelijke regelingen een dergelijk monopolistische politiek zou worden gevoerd.

DE KOE BIJ DE HORENS VATTEN

Als in het verleden de produktie-uitbreiding doeltreffend was afgeremd, had in al deze jaren heel wat kunnen worden bespaard aan deviezenverslindende export (een groot deel ervan brengt immers niet voldoende op om de invoer van de grondstof er mee te betalen) en aan overtoollige investeringen in de uitbreiding van stallen en werkende industrie. Maar als in het verleden die oneconomische produktie-uitbreiding had kunnen worden voorkomen, dan kan die nu met dezelfde middelen ook worden tegengegaan en zelfs gedeeltelijk ongedaan worden gemaakt voor zover nodig. Hoewel Frietema de producentenprijs we „aan de krappe kant” wil houden onder deze omstandigheden, verwacht hij toch kennelijk ook niet veel effect van deze maatregel. In elk geval is er weinig ruimte als men de inkomenspositie van de veehouders niet ernstig wil aantasten.

Naar mijn oordeel blijft er maar één effectief middel over, nl. prijsdiscriminatie voor de melkprijs van de producent, waardoor de extra hoeveelheid (het overschot) wordt getroffen, maar een basisquantum wat de prijs betreft buiten schot blijft. Dit is geen nieuw denkbeeld. Het is reeds door de meerderheid van de SER in 1956 in een advies inzake de prijsvorming van melk aanbevolen¹⁰⁾. De uitvoering van deze grondgedachte kan op twee wijzen plaatsvinden, die voor de melk wat het effect op het produktievolume betreft grotendeels op hetzelfde neerkomen. De ene wijze is elke veehouder op historische grondslag een basisquantum geven waarvoor de gegarandeerde prijs geldt, en voor de rest van de produktie alleen te betalen wat de buitenlandse markt opbrengt. Voor suiker (suikerbiet) is in enige EEG-landen dit stelsel toegepast. Voor de melk is de organisatorische en administratieve grondslag echter in de andere EEG-landen hiervoor te zwak of niet aanwezig. Dan blijft m.i. niet anders over dan de andere weg naar hetzelfde doel te begaan, nl. de aangekochte (en tevens ingevoerde) grondstof, waarop de produktie-uitbreiding en het overschot voornamelijk berusten, door een heffing duur maken. Een heffing, die de binnenlandse prijs van het eiwitrijke krachtvoer zoveel hoger maakt, dat ten naastebij op de binnenlandse markt dezelfde prijsverhouding tussen voer en melk ontstaat als het geval is tussen de invoerprijs van dit voer en de gemiddelde opbrengst van de melk bij uitvoer.

Om misverstand te vermijden zij nog opgemerkt dat door inkrimping van de melkproduktie, die m.i. stellig het gevolg zal zijn van de voorgestelde maatregel, ook het inkomen van de veehouders wordt aangetast. Maar nu alleen voor een deel van de produktie, nl. dat deel dat in

¹⁰⁾ Zie *ESB* van 5 december 1956 voor een beknopte inhoud en commentaar in een artikel van mijn hand. In Noorwegen is juist besloten met ingang van de periode 1 juli 1968 t/m 30 juni 1969 per veehouder een tweeprijsstelsel voor melk in te voeren, waarbij voor elke kg melk, welke wordt geleverd boven het basisquotum, een korting op de gegarandeerde prijs zal worden toegepast van 30 öre, hetgeen ruim 15 cent is.

elk geval oneconomisch is om voort te brengen. Ik heb al vaker op dit aambeeld geslagen. Daarom zou ik willen besluiten met het motto: frappez toujours! Het blijkt nodig.

J. Horring

Naschrift

Inderdaad ben ik van mening, dat het fout (princiepelijk fundamenteel) is het marktordenend beleid te gebruiken uitsluitend voor de realisatie van de voor de veehouders gewenste melkprijs. Evenzo is het fout een inkomensbeleid voor de veehouders te voeren uitsluitend door middel van een melkprijsbeleid. Horring wijst er terecht op, dat de invloed die uitgaat van de melkprijs op de produktie onafhankelijk is van de wijze waarop de boer die prijs krijgt.

De verschillende doeleinden die men in de landbouwpolitiek nastreeft, moet men trachten te bereiken met onderscheiden, direct op het doel gerichte middelen. Een politiek die gericht is op een redelijk inkomen van de veehouders moet dus neutraal zijn t.o.v. de produktie en de afzet. Wil men de omvang van de produktie beheersen dan moet dit niet gaan ten koste van het inkomen van de veehouders op verantwoord te achten bedrijven. Het marktordenend beleid dient zich voornamelijk op de verwerking van de melk en de handel in de produkten van de zuivelindustrie te richten en moet daarbij de omvang van de melkproduktie als een gegeven nemen.

Ik ga dus in het uiteenrafelen van het beleid voor de melkveehouderij en zuivelsector nog een stap verder dan Frietema, die onderscheid wenste te maken tussen melkprijsbeleid en marktordenend beleid. Ik onderscheid:

a. inkomensbeleid, gericht op een redelijk inkomen, verkregen uit het verschil tussen opbrengst en kosten, eventueel aangevuld met een toeslag die zoals ik reeds stelde neutraal moet zijn t.o.v. de grootte van de produktie;

b. melkprijsbeleid, gericht op de omvang en de prijs van het zuivelpakket voor de consument op de binnenmarkt. Wat men op de buitenmarkten nog wil afzetten dient bepaald te worden door economische en handelspolitieke overwegingen. Ik kan mij voorstellen, dat in dit verband ook een opzettelijke produktie ten behoeve van de ontwikkelingslanden overwogen wordt;

c. marktordenend beleid, gericht op het bevorderen resp. het mogelijk maken van een zo economisch mogelijk produceren en distribueren van produkten van de zuivelindustrie. Hierbij dient men niet alleen rekening te houden met de ogenblikkelijke resultaten maar ook met de noodzaak dat de industrie en de handel zich tijdig aanpassen aan de zich snel wijzigende vraag van de markt.

De realiteit van de zuivelpolitiek in de afgelopen tien jaar steekt scherp af bij deze door mij gewenste functionele differentiatie. Uit budgettaire overwegingen van de overheid en gevoelsoverwegingen van de veehouders en hun organisaties is een beleid gevoerd op basis van „valorisatie van de melk” en „maximalisatie van de melkopbrengst”, dat door zijn eenzijdige doelstelling geleid heeft tot de situatie waarin we nu verkeren. We zullen daarom in de eerstkomende jaren rekening moeten houden met een nog verder toenemende melkproduktie, ondanks eventuele structuurmaatregelen gericht op beteugeling van die produktie. De door Horring bepleite verhoging van de prijs van het krachtvoer kan wat dit betreft alleen dan helpen indien dit duurdere krachtvoer niet als argument aanvaard wordt om de melkprijs te verhogen. Bij gelijkblijven van de melkprijs leidt een verhoging van de prijs voor het krachtvoer immers tot een verlaging van de inkomsten van de boer, zolang tenminste de regeringen van de EEG-landen nog niet bereid zijn door middel van een toeslag op het inkomen van daarvoor in aanmerking komende veehouders corrigerend op te treden.

B. van Dam

Economisch handelen zonder schaarste

Ik stel u voor: de *homo pecuniolens*. Waarschijnlijk zult u niet van hem houden. Hij is geen hoogvlieger. Zijn behoeften zijn weinig subtiel, met een duidelijke aardse inslag, en zijn metafysisch denken is uitgekristalliseerd in de visie dat het hem geen ros kan schelen wat er na zijn dood met deze wereld en deszelfs bewoners zal gebeuren. Deze *homo pecuniolens* is rijk gezegend met aardse goederen; men zou zelfs kunnen stellen dat hij onfatsoenlijk rijk is: zijn vermogen levert hem een dagelijks inkomen van een miljoen, hetgeen een veelvoud is van wat hij per dag gemiddeld uitgeeft. Echter, ondanks het gemak waarmee, naar Klant ¹⁾ ons onlangs nog voorhield, de eigenaars van goed gespekte beurzen zich door het gewoel bewegen, is onze held verre van probleemloos. Hij wordt namelijk doorlopend geconfronteerd met het keuzevraagstuk van zijn consumptie.

„Wirtschaften ist wählen” ²⁾, maar is het omgekeerde ook waar? Meer in het bijzonder: kunnen wij het keuzevraagstuk van onze *homo pecuniolens* zien als een economisch vraagstuk, ja, is hij mogelijk een ondersoort van de *homo economicus*? Alvorens ons hierin te verdiepen, zullen wij onze hoofdfiguur wat nader observeren. Een fijn trekje is dat hij niet geobsedeerd wordt door de magie van het getal: hij heeft maar een vaag idee van de exacte omvang van zijn vermogen en zo hij ooit al geïnteresseerd is geweest in de vergroting daarvan, dan ligt die tijd nu toch wel ver achter hem. Sparen heeft voor hem dus geen positief grensnut. Ook is er geen sprake van een negatief grensnut: dank zij moderne betaalgewoonten — giro en betaalcheques — loopt hij geen kans ooit geconfronteerd te worden met een schadelijke overmaat van chartaal geld, terwijl hij de ellende van zijn vermogensbeheer heeft gedelegeerd aan zijn bankiers met de opdracht hem daarmee nooit lastig te vallen.

Uit deze beschouwing volgt dat het grensnut van zijn besparingen nul moet zijn. Desondanks spaart hij: hij ziet namelijk geen kans gemiddeld per dag meer dan een ton uit te geven. Betekent dit dat, volgens de tweede wet van Gossen, nu ook het grensnut van zijn consumptie nul is? Het lijkt er niet op. Hoewel zijn behoeften, als gezegd, weinig subtiel zijn en bijvoorbeeld de zucht tot het bezit van een verzameling van niet-reproduceerbare unica hem vreemd is, zijn ze toch dermate gevarieerd dat ze niet vatbaar zijn voor simultane, volledige bevrediging. De wandelrit door zijn park maakt hem hongerig, de maaltijd maakt hem dorstig, de wijn maakt hem agressief en het rondje boksen met zijn privé-secretaris maakt hem kortademig, waarna hij voor wat frisse lucht weer het park ingaat. Steeds als hij zich bezig houdt met het reduceren van de intensiteit van een bepaalde behoefte neemt de intensiteit van andere behoeften weer toe; zelfs al zou hij

van bepaalde vormen van consumptie op een zeker tijdstip het grensnut tot nul kunnen reduceren, dan blijven er altijd nog andere vormen van consumptie over waarvan het grensnut duidelijk groter is dan nul, hetgeen dus ook geldt voor zijn consumptie als geheel.

Hij zou kunnen proberen bepaalde vormen van behoeftebevrediging zo ver door te zetten dat ze door hun negatieve grensnut zouden leiden tot een algebraïsche som nul voor het grensnut van zijn totale consumptie, maar dat is duidelijk irrationeel: door hardnekkig tegen heug en meug sherry te drinken, terwijl hij eigenlijk trek heeft in een biefstuk, creëert hij wellicht een nieuwe behoefte aan aspirine en doet hij duidelijk afbreuk aan zijn totale bevrediging. Als wij toegeven dat het grensnut van zijn consumptie altijd groter dan nul moet zijn, zitten we dan niet met een paradox? Gelukkig niet: de tweede wet van Gossen hoeft hier niet op te gaan omdat tussen consumptie en sparen geen afweging plaatsvindt. Anders gezegd: zijn inkomen is een vrij goed en hetzelfde geldt voor het restant van dat inkomen na aftrek van zijn consumptieve uitgaven.

UITWENDIG EN INWENDIG SPANNINGSVELD

Keren wij nu terug naar het keuzeprobleem van onze held, dat bestaat uit een voortdurend tegen elkaar afwegen van elementen uit zijn behoeftenschema die zich niet lenen tot simultane bevrediging en het op grond van die afweging toekennen van prioriteiten. Hij kan niet tegelijkertijd een après-ski-vakantie houden in Inzell en zich in het nachtleven van Tokio storten. Kiest hij vandaag de Cordon Bleu dan zal hij het zonder de Canard à l'Orange moeten stellen. Zijn tête-à-tête met het kleine blondje doorkruist zijn plannen met de mollige brunette. Zouden u of ik voor deze of analoge problemen zijn gesteld dan zouden wij, door de beperktheid van onze middelen, niet aarzelen ze als economische vraagstukken te classificeren. Maar het is duidelijk dat, om binnen zijn tijdhorizon tot optimale behoeftenbevrediging te geraken, ook de *homo pecuniolens* moet komen tot een rationeel complex van keuzehandelingen.

Is hier eveneens sprake van economisch handelen? Dat kunnen wij zien als een kwestie van definitie en doelmatigheid. Gaan wij er van uit dat het behoeftenschema van een subject in de meest volstrekte zin een datum is, dan zetten wij deze hele keuzeproblematiek buiten de economische deur: het economisch handelen kan zich dan per definitie alleen afspelen in het spanningsveld tussen het

¹⁾ J. J. Klant: „Kasgeld en kasbelegging”, openbare les dd. 16 december 1967, *De Economist*, 1968, nr. 2.

²⁾ Wie zei dat ook weer?

subject en de schaarse middelen, anders gezegd in het uitwendige spanningsveld. Wij kunnen echter niet het bestaan ontkennen van een spanningsveld binnen het subject, een inwendig spanningsveld, waarin analoge keuze-problemen leiden tot een analoge vorm van handelen. Men kan daarover van mening verschillen, maar mij komt het doelmatig voor ook daarin een vorm van economisch handelen te zien. Dat vereist een minder absolute interpretatie van het behoeftenschema als datum, te weten: een gegeven rangorde van behoeften op langere termijn, uiteraard niet constant maar wel redelijk stabiel, waarbinnen het subject, door economisch te handelen, teweeg kan brengen dat de intensiteit der afzonderlijke behoeften volgens een zodanig patroon fluctueert dat de totale behoeftenbevrediging van dit subject binnen zijn tijd-horizon optimaal is.

Is het inwendige spanningsveld een exclusiviteit van de homo pecuniolens? Neen. Ik heb hem alleen ten tonele gevoerd om dit veld te kunnen isoleren, maar we zijn er allemaal mee uitgerust. Al onze handelingen worden mede hierdoor bepaald. Zou het nu zo zijn dat in alle voor de praktijk relevante omstandigheden het uitwendige spanningsveld zeer veel belangrijker is dan het inwendige, dan kan het doelmatig zijn het bestaan van dat laatste te verwaarlozen en buiten de economische wetenschap te houden. Ik geloof echter dat dit ondoelmatig zou zijn: in onze wereld met haar sterk toenemende materiële welvaart voor velen vindt voor de betrokkenen steeds meer een accentverschuiving plaats in het relatieve belang van de twee spanningsvelden. Meer dan men op het eerste gezicht zou denken, worden wij in het dagelijks leven geconfronteerd met situaties waarin economische goederen in feite als vrije goederen zijn op te vatten. Denk daarbij aan het gebruik door het individu van collectieve goederen als wegen en straatverlichting. Een ander voorbeeld: als in de jaren dertig een onsje metworst op tafel kwam, werden in veel huishoudens de plakjes geteld; als u vandaag een boterham belegt, zult u daarbij minder geleid worden door de schaarste van het beleg dan door de eisen van uw smaak en mogelijk uw dieet, maar handelt u daarom minder economisch? Moet het verbruik van materialen uit open magazijnen in produktiehuishoudingen naar zijn aard als niet-economisch worden bestempeld?

Het kan zijn dat de opvatting, dat het economisch handelen uitsluitend voortkomt uit de alternatieve aanwendbaarheid van schaarse middelen ³⁾, te beperkt is voor een doelmatige analyse van de economie van de overvloed. Daarnaast kan de suggestie om het behoeftenschema als datum zo ver terug te dringen dat het inwendige spanningsveld van het subject binnen ons object komt te liggen nog bepaald analytische voordelen bieden. Immers, de inherente instabiliteit van preferentieschema's en nutsfuncties in de absolute opvatting maakt iedere daarop gebaseerde statische analyse uitermate bloedeloos en iedere dynamische analyse tot een logische onmogelijkheid: de handelingen van het subject wijzigen doorlopend de gegeven intensiteitsverhoudingen der behoeften, die daarvoor afhankelijk blijken van endogene variabelen.

Kan men het inwendige spanningsveld doen opgaan in het uitwendige, door de tijd uit het subject los te maken en in te voegen in het complex der — al dan niet schaarse — middelen? Naar mijn gevoel kan dat niet omdat we dan geen subject meer overhouden: een subject is noodzakelijk vierdimensionaal en zodra wij ons beperken tot een partiële beschouwing van zijn minder-dan-vier-dimensionale attributen houden wij ons bezig met een tijdloze analyse. Stappen wij lichtvoetig heen over dit bezwaar, dat de innerlijke consistentie van onze gedachtenconstructies raakt, dan is inderdaad door deze kunstgreep het complex van keuzehandelingen van de homo pecuniolens te zien als economisch handelen. Ik geef er echter de voorkeur aan dit resultaat langs de eerder aangegeven meer natuurlijke weg te bereiken ⁴⁾.

Overigens kan ik voor deze opvatting geen prioriteit claimen: ze ligt ten grondslag aan de theorie van Wichers ⁵⁾. Deze auteur gaat uit van de „state of wants” van het subject, door hem gedefinieerd als een punt in een n-dimensionale ruimte. De veranderingen in de intensiteit der afzonderlijke behoeften, voor zover die uitsluitend afhangen van het verstrijken van de tijd, stelt hij voor door een constante vector, die op de „state of wants” werkt in een van de oorsprong verwijderende richting. De handelingen van het subject, die overigens in dit model geen keuzehandelingen zijn maar mechanische reflexen, worden eveneens door vectoren voorgesteld, die tenderen de „state of wants” naar de oorsprong te voeren: in de oorsprong zijn alle behoeften nul, maar dat punt wordt nooit bereikt. Of de middelen schaars zijn of niet is voor het model niet van essentieel belang.

Nog afgezien van de wereldvreemde veronderstelling van continuïteit der handelingen ⁶⁾, kan het mechanistisch karakter van het model van Wichers mij slechts matig bekoren; toch lijkt het mij dat hier sprake is van pionierswerk op een gebied, waarop voortgezette arbeid van groot belang kan worden voor de verdere ontwikkeling van de economische analyse: er is zeker plaats voor een „voluntaristic theory of individual behavior”.

A. J. Butter

³⁾ Prof. Dr. P. Hennisman in *Economisch motief en economisch principe*, blz. 252: „Al omvat het economisch handelen der afzonderlijke subjecten dus meer dan de verdeling der schaarse middelen over alternatieve behoeften, het blijft waar, dat uit oogpunt der maatschappij in haar geheel alle economische beslissingen hiertoe kunnen worden herleid” (curs. van mij, A.J.B.).

⁴⁾ Mede omdat de tijd niet het enige knelpunt is; andere knelpunten zijn: de capaciteit van zijn maag, zijn uithoudingsvermogen, zijn spierkracht enz. naast allerlei sociaal-psychologische inhibities: muziek en champagne zijn zeer wel verenigbaar, maar wie haalt het in zijn hoofd de Negende op te luisteren door in de concertzaal een fles te ontkurken?

⁵⁾ C. R. Wichers: *A mechanistic theory of individual behavior*, dissertatie Amsterdam, 1968.

⁶⁾ Wichers, blz. 32. Merk op dat deze continuïteit alle handelingen tevens simultaan maakt, waardoor het model zich verder van de realiteit verwijdert naarmate meer handelingen worden geïntroduceerd.

(I.M.)

§ N.V. SLAVENBURG'S BANK §

Het voortreffelijke en onberekenbare gedrag van de Amerikaanse consument

De omvang van de totale consumptieve uitgaven van een land hangt af van twee belangrijke elementen: *het beschikbare nationaal inkomen en het gedrag van de consumenten met betrekking tot de besteding van hun inkomens*. De toekomstige omvang van het totale beschikbare inkomen van een land vormt reeds lang het voorwerp van voorspellingen. Het gedrag van de consument met betrekking tot zijn totale uitgaven — in tegenstelling tot zijn bestedingspatroon — heeft tot dusverre niet een zelfde belangstelling onderzocht. De redenen hiervoor zijn waarschijnlijk dat dit gedrag in normale tijden vrij regelmatig is en dat het een onderwerp is, dat ligt zowel op het gebied van de psychologie als op dat van de economie, d.w.z. op een gebied van wetenschappen, die beide inexact zijn.

Het is daarom niet te verwonderen, dat in de Verenigde Staten, waar grote belangstelling bestaat voor „behaviorism”, eerder dan in andere landen aan het gedrag van consumenten met betrekking tot de besteding van hun inkomen veel aandacht is geschonken. Sinds jaren worden in dit land de consumentengevoelens regelmatig onderzocht. Enquêtes worden gehouden om vast te stellen of de consument voor de komende maanden optimistisch dan wel pessimistisch is gestemd¹⁾. De index van de consumentengevoelens is een niet onbelangrijke economische indicator.

In de periode van eind 1966 tot begin 1968 heeft zich in de Verenigde Staten op dit gebied een enigszins paradoxale situatie voorgedaan. Terwijl de prijzen van consumptiegoederen sterker stegen dan in de zes à zeven voorafgaande jaren, het gevolg van een zekere mate van inflatie, namen de consumptieve uitgaven in relatieve zin af, d.w.z. de besparingen namen toe. De besparingen²⁾ die — uitgedrukt als percentage van het beschikbare inkomen — in het begin van dit decennium ongeveer 5,5% bedroegen, stegen aan het einde van 1966 tot 6,5% en aan het einde van 1967 zelfs tot 7,5%. Deze hoge spaarquote is, vooral in de tweede helft van 1967, een uiterst gelukkig verschijnsel geweest omdat in deze periode de inflatoire krachten in breedte en diepte toenamen³⁾. De Amerikaanse consument heeft in 1967 door beperking van zijn uitgaven, d.w.z. door meer dan in de voorafgaande jaren te sparen, bijgedragen tot demping van de inflatoire krachten. Zijn gedrag is uit een oogpunt van economisch beleid voorbeeldig geweest. En dat alles vrijwillig!

DE ANTI-CYCLISCHE CONSUMENT

Het is niet de eerste keer in de naoorlogse periode dat de Amerikaanse consument zich anti-cyclisch gedraagt. Tijdens de Korea-oorlog steeg de spaarquote eveneens en wel tot 7,5%. In twee andere perioden gedroeg de consument zich ook anti-cyclisch: namelijk in de recessie van 1957/1958, toen de spaarquote iets daalde, alsmede in het jaar 1959, dat weliswaar geen recessiejaar was, maar wel

een periode van geringe groei. Ook toen daalde de spaarquote.

Deze gevallen geven echter geen voldoende houvast voor een voorspelling van het gedrag van de consument in de nabije toekomst. De vraag rijst namelijk of de consument ook dit jaar zich relatief zal beperken in zijn aankopen, d.w.z. zijn sedert ruim een jaar vergrote spaarneiging zal handhaven. Dit is een uiterst belangrijke vraag omdat verschillende tekenen er op wijzen, dat de inflatie in de Verenigde Staten zich sedert enige tijd aan het versnellen is. Zouden de consumenten dit jaar het consumptiepatroon van enkele jaren geleden weer aannemen, dan staat vast dat de inflatie, zonder aanzienlijke verlaging van het federale begrotingstekort, zich krachtig zal voortzetten.

Voor de beantwoording van de in de vorige alinea genoemde vraag kunnen de redenen van de vergrote spaarneiging in 1967 niet een beslissende bijdrage leveren. Om drie redenen. In de eerste plaats bestaat er verschil van mening over de oorzaken van de vergrote spaarneiging. Vooraf blijft het niet bij één oorzaak die voor dit verschijnsel is aan te wijzen. Tenslotte zijn de oorzaken van dit verschijnsel in hun effect niet meetbaar.

Het verschil van mening over de oorzaken van de vergrote spaarneiging blijkt uit twee recente publikaties⁴⁾. In de eerste worden als redenen genoemd: het verminderde percentage van het beschikbare inkomen dat in 1967 voor auto's werd uitgegeven, de verbeterde medische verzorging en het herstel van de „liquiditeitspositie” van gezinnen na de grote aankopen van obligaties in 1966. Ook wordt in dit rapport vermeld, dat sommige economen menen dat de besparingen van het publiek waarschijnlijk onge-

¹⁾ De bekendste is die van het Michigan Survey Research Center.

²⁾ Bij het gebruik van deze grootheid moet er rekening mee worden gehouden, dat deze berekend wordt uit het verschil tussen het beschikbare inkomen en de consumptieve uitgaven. Wegens de correcties, die later vaak in deze grootheden worden aangebracht, is natuurlijk ook het verschil aan verbeteringen onderhevig. Om deze reden kunnen vooral de kwartaalgegevens niet als een precieze indicator worden gebruikt.

³⁾ Betwijfeld kan worden of deze hoge spaarquote ook vóór de periode van de herfst van 1966 tot de lente van 1967 een voordeel is geweest. De plotseling verhoogde spaarquote aan het einde van 1966 is namelijk een van de belangrijkste oorzaken geweest van de grote voorraadvorming in die periode, die in het eerste kwartaal van 1967 zelfs heeft bijgedragen tot een minimale teruggang in het reële BNP (nominaal nog wel gestegen), waardoor wel eens gesproken wordt over een mini-recessie voor deze korte periode. Het feit dat in die periode de prijzen evenals de arbeidskosten sterker stegen dan voordien, kan een aanwijzing zijn dat toen de inflatie al aan de gang was. In elk geval was het verschijnsel van de „cost push” reeds geruime tijd ingetreden.

⁴⁾ *The Annual Report of the Council of Economic Advisers* (februari 1968), blz. 49/50 en het artikel „Consumer Expenditures and Savings”, in het *Federal Reserve Bulletin* van maart 1968.

woon groot zijn in tijden onmiddellijk volgende op perioden van versnelling van de prijsstijging, zoals in 1948, 1951 en 1952. Hierbij kan worden opgemerkt, dat de vergrote spaarneiging uit dezen hoofde waarschijnlijk verband houdt met de neiging van de consumenten om hun reële kaspositie te herstellen.

In de tweede publikatie wordt als reden voor de verhoogde spaarquote in 1967 gewezen op de onzekerheid voortvloeiende uit de oorlog in Vietnam. Verder worden genoemd de reactie van de consumenten op de inflatie, de aanhoudende en snelle groei van het reëel inkomen in dit decennium, de grote voorraad van in de laatste jaren gekochte duurzame consumptiegoederen, de sterk verminderde aankopen van nieuwe en oude huizen en mogelijke ongunstige effecten van veranderingen in de inkomensverdeling.

DE ONBEREKENBARE CONSUMENT

De hierboven genoemde factoren geven waarschijnlijk nog geen volledige opsomming van de factoren, die geleid hebben tot een verhoogde spaarneiging in 1967. Opmerkelijk is onder meer, dat de hoge rente niet als een oorzaak van dit verschijnsel wordt genoemd. Ook lijkt het ons niet uitgesloten, dat de speculatie in aandelen, die in 1967 zo markant was, geleid heeft tot minder consumptie. Immers, de verwachting van velen om snel rijk te worden kan een stimulans geweest zijn om meer te sparen en te beleggen. Tenslotte kan de verwachting van een belastingverhoging, die gedurende een groot deel van de betreffende periode een onderwerp van discussie en wrijving tussen de uitvoerende en wetgevende macht is geweest, tot een verhoogde spaarneiging hebben bijgedragen. Hoe dit ook zij, wel blijkt dat een groot aantal factoren tegelijkertijd in de richting van grotere besparingen heeft gewerkt. Ook al zouden alle oorzaken kunnen worden gecatalogiseerd, dan blijft de moeilijkheid dat het gewicht, dat aan elk van hen moet worden toegekend, niet te berekenen is.

De beantwoording van de vraag, of de hoge spaarquote zich zal voortzetten, hangt nu juist af van de grootte van die onderscheiden gewichten. Als de voornaamste reden de onzekerheid is, dan betreft het een factor van politieke aard (zowel binnen- als buitenlands), waarover thans weinig met stelligheid te zeggen valt. Hoe langer de spaarquote op dit verhoogde niveau blijft, hoe gunstiger dit is voor de terugkeer tot stabiliteit van de Amerikaanse economie. Ook zou het zeer belangrijk zijn dat, wanneer de spaarquote aanzienlijk zou dalen, dit niet in korte tijd tot het niveau van het begin van de jaren zestig zou terugkeren, d.w.z. niet, zoals eind 1966 gebeurde, een plotselinge — men kan bijna zeggen van het ene uiterste naar het andere uiterste — omslag te zien zou geven. Indien dit wél in de eerstvolgende vijf à tien maanden het geval zou zijn, zouden daardoor de inflatoire krachten verder worden versterkt. Dan zal de „demand pull” sterker gaan werken dan tot dusverre het geval is geweest. Een dergelijke wijziging kan zeer belangrijk zijn. Indien de spaarquote in een korte periode van 7% tot 5,5% zou dalen, zou dit een toename van de vraag betekenen van bijna \$ 8 mrd. per jaar, op basis van het beschikbare inkomen omstreeks ultimo 1967, waarbij dan nog rekening moet worden gehouden met het vermenigvuldigingseffect.

Het enige wat met zekerheid gezegd kan worden, is dat het gedrag van de consument voor dit jaar onberekenbaar blijft. Uit de grote omzetten in de detailhandel in het

eerste kwartaal van dit jaar is wel afgeleid, dat de spaarquote zich aan het wijzigen is. Inderdaad is de spaarquote van het laatste kwartaal van 1967 tot het eerste kwartaal van 1968 gedaald van ongeveer 7,5 tot iets beneden 7%. Wat de reden hiervan is geweest, is nog niet bekend. Daarom is het niet zeker dat deze tendens zich zal voortzetten. Zoals opgemerkt, is op dit tijdstip het gedrag van de consumenten uiterst belangrijk. Immers voortzetting van de hoge spaarneiging, gepaard gaande met een sterke verlaging van het begrotingstekort, zal de inflatie aanzienlijk kunnen remmen en de terugkeer tot stabiele verhoudingen, waarvan de duur door de economische adviseurs van de President geschat wordt op ongeveer twee jaar, kunnen versnellen. Daarentegen zou een terugvallen op een aanzienlijk lagere spaarquote de inflatieweegschaal, zonder voldoende fiscale en eventuele andere maatregelen als tegenwicht, voor vele jaren sterk uit haar evenwicht kunnen houden.

1 mei 1968

v. d. V.

(vervolg van blz. 558)

Ordelijke mededinging?

geschikt beleid worden voorzien. Voorbeelden daarvan zijn in onze maatschappij op meerdere terreinen aanwezig.

Mededingingsbeleid moet kunnen steunen op theoretische concepties, maar heeft tegelijk rekening te houden met de bijzondere omstandigheden van elke situatie. Daarenboven is het bedrijfsleven zeer inventief in het vinden van middelen om de gevolgen van een bepaald beleid te ontgaan. Terzijde zij hier opgemerkt, dat het bedrijfsleven eigen doeleinden heeft en dat het nastreven van deze doeleinden in onze economische orde volkomen legitiem is. Wil de concurrentie echter werkzaam en aanvaardbaar blijven, dan is leiding van de mededinging door een met gezag beklede instantie onvermijdelijk. De „rivalry” kan niet worden overgelaten aan de „chivalry”. Zelfs al zou men bereid zijn in eerste instantie vrijwillige samenwerking van ondernemers te aanvaarden om onordelijkheden uit de mededinging te verwijderen, dan blijft overheidstoezicht noodzakelijk. En stellig kan het oordeel over restrictieve praktijken — waarover op deze dag weinig gezegd is — niet aan het bedrijfsleven zelf worden overgelaten. Het zou te ver voeren hier nog in te gaan op de vraag, of de burgerlijke rechter, een speciale rechterlijke instantie, een door de overheid aangewezen commissie, dan wel een minister of ministers over deze materie moeten oordelen. Alle alternatieven doen zich in verschillende landen van de Westerse wereld voor. Evenmin hoeft hier te worden ingegaan op de kwestie, of effectieve mededinging een zekere mate van agressiviteit vooronderstelt en of deze wellicht moreel verwerpelijk is. Dat valt buiten het terrein van de economische wetenschap. Wel moeten wij ons wachten elke concurrentiedaad te beoordelen in het licht van een al door La Fontaine gecritiseerde filosofie: *Cet animal est très méchant; quand on l'attaque, il se défend.*

A. Berkhout

Europese woningbouw in cijfers

Onlangs verscheen het *Annual Bulletin of Housing and Building Statistics for Europe, 1966*, uitgegeven door de Verenigde Naties. Het bevat een aantal cijfers die ook nu nog belangrijk genoeg zijn om ervan kennis te nemen. Dit is te meer het geval, aangezien de voorlopige gegevens over 1967 weinig verandering t.o.v. het daaraan voorafgaande jaar te zien geven. De toeneming van de produktie in Nederland met een kleine 5 pCt. in 1967 behoort tot de uitzonderingen. Waarschijnlijk nam in het afgelopen jaar ons land dan ook wat het aantal gereed gekomen woningen per 1.000 inwoners betreft na Zweden de tweede plaats in. Zoals later zal blijken betekent dit vrijwel zeker dat Nederland ten aanzien van het volume aan de top staat.

PRODUKTIE PER 1.000 INWONERS

Tabel 1 toont aan dat in West-Europa, niettegenstaande de algemene vooruitgang tussen 1960 en 1965, een aantal belangrijke landen in 1966 een nog verdere vooruitgang hebben geboekt. Dit geldt met name voor Nederland, Spanje en Zweden en in mindere mate voor Denemarken, Groot-Brittannië en Frankrijk. Italië, waar de reeds in 1964 op gang gekomen deflatie de woningbouw bijzonder sterk heeft getroffen, viel van 450.000 eenheden of 8,8 per 1.000 inwoners in 1964 op 288.000 (5,6 per 1.000 inwoners) in 1966 terug, een dieptepunt dat sedert 1958 niet meer was bereikt.

Opvallend is dat op Polen en Joegoslavië na alle Oost-europese landen een achteruitgang te zien geven, hoewel in de meerjarenplannen van een sterke uitbreiding sprake was. Uit gesprekken met deskundigen uit deze landen blijkt dan ook dat men aldaar steeds meer ervan overtuigd raakt, dat de woningexploitatie op een economisch verantwoord peil moet worden gebracht. Stapsgewijze, soms zelfs drastische, huurverhogingen en particuliere financiering moeten hiertoe bijdragen. De groeiende omvang van de zuiver particuliere of tenminste coöperatieve sector wijst duidelijk in deze richting.

OPPERVLAKTE EN AANTAL VERTREKKEN

Reeds sedert geruime tijd werd het aantal gereedgekomen woningen per 1.000 inwoners als een maatstaf beschouwd, die zich nauwelijks voor internationale vergelijkingen leent, tenminste indien men zich een beeld van de prestatie van de bouwsector wil vormen. Vandaar dat het toe te juichen valt dat de statistische afdeling van de V.N.-commissie te Genève erin geslaagd is voor de meeste landen gegevens te verstrekken betreffende het aantal gereedgekomen vertrekken per 1.000 inwoners. Nog belangrijker is misschien dat nu ook de „useful floor space” vermeld wordt, d.w.z. de totale oppervlakte binnen de buitenmuren, maar exclusief trappenhuisen en andere gemeenschappelijke ruimten in flatgebouwen.

Met gemiddeld 106 m² en 5,2 vertrekken per gereed gekomen woning staat Nederland volgens tabel 2 aan de spits. Dit is verheugend maar ook wel noodzakelijk, gezien onze uitzonderingspositie in West-Europa wat het aantal grote gezinnen betreft. Hier is het grote verschil met de Sowjet-Unie opvallend: hoewel de bevolkingstoename in de U.S.S.R. in de periode 1957-1966 met 16,6 per 1.000 inwoners gemiddeld per jaar nog hoger was dan de 13,8 pro mille in Nederland, is de nuttige vloeroppervlakte met 44,0 m² gemiddeld per woning minder dan de helft van de onze en lager dan in enig ander Europees land.

Vergelikt men het aantal in 1965 of 1966 gereed gekomen vertrekken, dan vindt men in de groep boven 40 per 1.000 inwoners naar volgorde van grootte: Nederland, Spanje, Zweden en de Duitse Bondsrepubliek. Tussen 20 en 40 liggen — eveneens in volgorde — Zwitserland, Frankrijk, Noorwegen, Groot-Brittannië, Denemarken (30), België, Oostenrijk, Finland en Italië. Alle Oost-europese landen bouwen meestal „Kleinst”-woningen beneden 65 m² met een of twee vertrekken (Bulgarije 65,5 pCt., Oost-Duitsland 59 pCt., Roemenië 64,8 pCt., Joegoslavië 78,3 pCt.). Hongarije en Tsjechoslowakije liggen iets gunstiger; Polen bouwt ruim 30 pCt. minimale eenheden; de U.S.S.R. heeft geen gegevens opgestuurd.

OPDRACHTGEVERS EN WERKGELEGENHEID

Ten aanzien van de opdrachtgevers doen zich slechts bij wijze van uitzondering noemenswaardige verschuivingen voor. Het institutionele kader heeft blijkbaar een zeker evenwicht bereikt. In Frankrijk valt op dat binnen de betrekkelijk stabiele particuliere sector — iets minder dan 70 pCt. van het totaal — de niet-gesubsidieerde groep is opgeklommen van 7 pCt. in 1960 (van de gehele nieuwbouw) tot bijna 20 pCt. in 1966. In Nederland ging de niet-gesubsidieerde bouw daarentegen iets achteruit: na een hoogtepunt in 1963 met een kleine 34 pCt. daalt het aantal tot 27,8 pCt. in 1966. Opvallend is in Zweden de regelmatige stijging van het aandeel van de overheid: van ruim 30 pCt. in 1960 tot 43 pCt. nu.

Over het algemeen was 1966 nog een jaar met hoge werkgelegenheid, ook in de bouw. De — onvolledige — indexcijfers in het E.C.E.-Bulletin vertonen slechts voor Nederland en Zweden een belangrijke toename van de werkloosheid¹⁾ en wel als volgt: stelt men het aantal werklozen in 1958 op 100 dan waren de indexcijfers in Nederland voor 1965 en 1966 resp. 33 en 64 en in Zweden 55 en 75. Hierbij dient te worden opgemerkt dat het indexcijfer van het aantal werkende bouwvakarbeiders in Nederland van 100 in 1958 was opgelopen tot 140 in 1966.

H. Umrath

¹⁾ Gegevens voor de Duitse Bondsrepubliek ontbreken.

TABEL 1.

Woningproductie per 1.000 inwoners

	1961-1965	1966
West-Europa		
België	5,1 a)	—
Denemarken	7,6	8,3 b)
Bondsrepubliek	10,2	10,1
Finland	8,4	7,9
Frankrijk	7,3	8,4
Groot-Brittannië	6,5	7,3
Ierland	2,9	3,4
Italië	7,6	5,6
Nederland	7,7	9,8
Noorwegen	8,3	7,5 b)
Oostenrijk	6,0	—
Spanje	6,7	8,5 b)
Zweden	10,9	12,4
Zwitserland	9,9	9,6
Oost-Europa		
Bulgarije	6,2	5,3
Oost-Duitsland	4,7	3,8
Hongarije	5,6	5,5
Polen	4,9	5,5
Roemenië	6,9	6,1
Tsjechoslowakije	6,4	6,2
U.S.S.R.	10,3	9,7
Joegoslavië	5,9	6,6

a) 1958-1965.
b) 1965.

TABEL 2.

Aantal vertrekkende per 1.000 inwoners, gemiddeld aantal vertrekkende en gemiddelde oppervlakte per woning van de woningproductie 1966

	Vertrekken per		Oppervlakte in m ²
	1.000 inwoners	woning	
West-Europa			
België a)	28,4	3,8	—
Denemarken b)	30,0	4,4	101,7
Bondsrepubliek c)	43,7	4,3	80,8
Finland	27,4	3,5	66,9
Frankrijk d)	36,3	3,5	73,9
Groot-Brittannië	33,6	4,7	—
Ierland	17,0	4,8	81,9
Italië	20,8	3,7	—
Nederland	50,9	5,2	106,0
Noorwegen b)	35,3	4,4	79,7
Oostenrijk b)	28,0	4,1	73,5
Spanje b)	45,6	5,0	67,6
Zweden	45,0	3,9	—
Zwitserland	36,5	4,2	—
Oost-Europa			
Bulgarije	12,4	2,4	61,0
Oost-Duitsland	9,2	2,4	—
Hongarije	16,9	2,9	61,7
Polen	16,3	2,9	49,9
Roemenië e)	—	e)	49,8
Tsjechoslowakije	18,6	3,2	59,4
U.S.S.R.	—	—	44,0
Joegoslavië	13,4	2,0	54,1

a) 1964.
b) 1965.
c) Aantal vertrekkende, excl. vertrekkende met minder dan 6 m² oppervlakte.
d) Aantal vertrekkende, excl. keukens met minder dan 12 m² oppervlakte.
e) De woningproductie bestaat voor 65 pCt. uit woningen met een of twee vertrekkende.

TABEL 3.

Opdrachtgevers en subsidies van de woningproductie 1966

	Opdrachtgevers			Percentage gesubsidieerde woningen
	overheid	woningbouwverenigingen en coöperaties	particulier	
West-Europa				
België	—	—	—	56,6a)
Denemarken	2,8	31,6	65,6	35,9
Bondsrepubliek	3,0	24,7	72,3	—
Finland	7,9	53,5	38,6	33,9a)b)
Frankrijk	1,2	30,6	68,0	81,7
Groot-Brittannië	47,0	0,9	52,1	47,9
Italië	—	—	—	12,7a)b)
Nederland	24,9	27,0	48,0	72,2
Noorwegen c)	3,7	24,5	71,8	—
Oostenrijk c)	12,9	30,4	56,7	ca. 60
Spanje	7,7	—	92,3	92
Zweden	42,8	19,8	37,5	ca. 90
Zwitserland	3,3	11,1	85,6	11,5
Oost-Europa				
Bulgarije	26,1	—	73,9	58,6
Oost-Duitsland	59,0	28,5	12,5	100
Hongarije	36,5	—	63,5	81,7
Polen	44,1	29,2	26,7	93,9
Roemenië	—	42,1	57,9	42,1
Tsjechoslowakije	27,7	48,8	23,5	89,2
Joegoslavië	39,2	—	60,8	—

a) Bron: Sociaal Verslag E.E.G. 1966.
b) Excl. omvangrijke belastingfaciliteiten.
c) 1965.

TABEL 4.

Werkgelegenheid en werkloosheid in de bouw (indexcijfers; 1958 = 100)

	Werkgelegenheid		Werkloosheid	
	1965	1966	1965	1966
België	122	123	—	—
Denemarken	125	—	31	35
Bondsrepubliek	101	100	99	—
Frankrijk	110	110	171	—
Groot-Brittannië	121	123	73	81
Italië	118	112	—	—
Nederland	136	140	33	64
Noorwegen	104	105	53	—
Oostenrijk	113	116	51	42
Zweden	—	—	55	75
Zwitserland	145	144	12	13

BELEG INTERNATIONAAL

BELEG INTERNATIONAAL

BELEG IN **Interunie**

BELEG INTERNATIONAAL

BELEG INTERNATIONAAL

(I.M.)

N.V. Internationale Beleggings Unie „Interunie“, Postbus 617, Den Haag

Zuid-Afrika: monetaire stabiliteit

Het beschikbaar komen van de economische indices van Zuid-Afrika over 1967 biedt ons de gelegenheid te trachten antwoord te geven op de vraag of de economische groei van het land inderdaad het aanzien van stabiliteit heeft in de zin, zoals wij die voorzagen in het licht van de diverse monetaire en fiscale voorzieningen, welke in de afgelopen paar jaar zijn getroffen ¹⁾.

HET ANTI-INFLATIEPAKKET

Zuid-Afrika is er in geslaagd de inflatoire ontwikkeling van de laatste jaren een halt toe te roepen. De „policy of curbing inflation by means of restrictive monetary and fiscal measures... met with considerable success” ²⁾. Met de beperkende maatregelen ging gepaard een toenemende liberalisering van de invoer als een van de facetten van de anti-inflatiepolitiek. De te grote monetaire vraag welke de grondoorzaak was van de binnenlandse prijsinflatie en van de verslechtering van de betalingsbalans op lopende rekening daalde aanzienlijk als resultaat van de beperkende maatregelen, waarmee ook de druk op schaarse produktie-middelen, waaronder geschoolde arbeid, werd verlicht.

Het monetaire en fiscale beleid moest wel leiden tot een verbetering van de *betalingsbalans*. Terwijl het eerste halfjaar van 1967 nog een vrij groot tekort op lopende rekening aangaf, eindigde dat jaar met een surplus. Daartoe droeg bij: de scherpe stijging van de export, vooral van voedingsmiddelen (zoals maïs), grondstoffen (zoals diverse ertsën) en bepaalde categorieën van industriële half- en eindfabrikaten (variërende van kleding tot gietijzer). Tegen het einde van 1967 stabiliseerde de totale exportwaarde (zonder goud) zich op een niveau, hetwelk 12% hoger lag dan dat op het overeenkomstige tijdstip van het voorafgaande jaar. De uitwerking van de devaluatie van het Pond Sterling in november 1967 was toen nog niet duidelijk (Zuid-Afrika ging niet mee, vooral om nieuwe inflatoire impulsen te vermijden). De verwachting is dat de totale uitvoer zich op een hoog peil zal blijven bewegen.

Aan de andere zijde van de handelsbalans vertoonde de import een daling, welke zich reeds in februari 1967 manifesteerde in verband met de afkoeling van de oververhitte binnenlandse economie. In de laatste maanden van 1967 bedroeg de invoerwaarde ongeveer 5% minder dan een jaar geleden. De meest markante afneming vertoonde de import van voedingsmiddelen.

Andere posten op lopende rekening wijzen op een slechts geringe stijging van de goudproduktie. Goud blijft niettemin een belangrijk exportartikel. De ontvangsten voor aan het buitenland verleende diensten — onzichtbare export — stegen niet onbelangrijk, mede ten gevolge van diensten verleend aan de om de Kaap varende schepen. Hier tegenover staat, dat de afvloeiing van deviezen voor door het buitenland verleende diensten eveneens hoger was.

Dit geldt evenzeer voor de betaling van de traditioneel vrije transfers van dividenden en andere kapitaalopbrengsten.

Van opmerkelijke betekenis in het betalingsbalansbeeld is de vanaf medio 1965 vrijwel voortdurende toevloeiing van buitenlands particulier kapitaal, in 1967 ten bedrage van rond f. 1 mrd., waarvan ongeveer tweederde in de vorm van fondsen voor belegging op lange termijn. Afgezien van de onzekerheden en risico's in de internationale wisselkoersverhoudingen, alsmede t.a.v. de prijs van goud — waarop wij later terugkomen — tonen de cijfers de toenemende belangstelling van buitenlandse beleggers voor Zuid-Afrika. Tenslotte weerspiegelden de *goud- en deviezenreserves* van de centrale bank en het bankwezen de hiervoor aangegeven ontwikkelingen. Eind februari 1968 bedroegen zij f. 3,15 mrd. (eind 1966 f. 2,9 mrd.).

Een verdere indicatie van het welzijn van het economisch-financieel overheidsbeleid vormt het *prijsverloop*. Het indexcijfer van prijzen van verbruiksgoederen steeg in de tweede helft van 1967 slechts met 0,5% tegen 2,6% een jaar tevoren. Het indexcijfer van de groothandelsprijzen vertoont een nog meer uitgesproken gunstig verloop, resulterende in een daling. Het is begrijpelijk, dat onder deze omstandigheden het *sparen* aanzienlijk toenam. De bruto binnenlandse besparingen stegen in één jaar tijds met 20%.

De „Reserve Bank” spreekt er zijn voldoening over uit, dat de maatregelen tot beperking van de inflatie en de bestedingen hebben gewerkt met weinig of geen ontwrichting van het economisch leven, noch ten nadele van de economische groei of van de werkgelegenheid hebben gewerkt. Volgens de voorlopige cijfers is het bruto nationaal produkt in 1967 met 7% gestegen tegen 6% in 1966, terwijl het doelwit van het Economische Ontwikkelingsplan 5½% was. Voor 1967 moet worden gezegd, dat de stijging vooral te danken was aan een uitzonderlijk sterke toeneming van de agrarische produktie.

Zonder lang stil te staan bij de situatie in het *geld- en bankwezen*, mag worden opgemerkt, dat in de liquiditeit daarvan ruimte aanwezig bleef. Het kon dus gebeuren, dat de hoeveelheid primaire en secundaire liquiditeiten steeg door kredietverlening aan de particuliere sector. De aanwezige overtollige liquiditeit bevindt zich voor een groot deel in de vorm van gewoonlijk gemakkelijk en snel realiseerbare activa.

De situatie van de *openbare financiën* toonde eveneens een bevredigende ontwikkeling. Het was mogelijk de vlottende staatsschuld te consolideren dan wel af te lossen.

¹⁾ *ESB* van 3 augustus en 14 september 1966, blz. 794 e.v. en 944 e.v.

²⁾ Aanhef van de *Quarterly Economic Review* van maart 1968 van de Zuidafrikaanse centrale bank, waaraan de in dit artikel gebruikte gegevens o.m. zijn ontleend.

Voorts werd het begrotingstekort ongeveer gehalveerd als resultaat van enerzijds inkrimping van uitgaven, anderzijds door successievelijke verhogingen van de directe en indirecte belastingen, het verhogen van de gedwongen leningsheffing, de uitgifte van speciaal schatkistpapier en verhoging van de vereisten voor belegging in overheidspapier door verzekeringmaatschappijen en pensioenfondsen. Al deze maatregelen droegen bij tot de verdere contractie van de hoeveelheid geld in de private sector.

Uit liet voorgaande moge blijken, dat de in de aanhef gestelde vraag of Zuid-Afrika de financieel-monetaire stabiliteit heeft hersteld, bevestigend kan worden beantwoord.

DE VRIJE GOUDMARKT

Tot slot willen wij iets zeggen over de positie van Zuid-Afrika in verband met het ontstaan van een vrije marktprijs van niet-monetair goud, naast de sedert 1934 bestaande officiële vaste prijs van 35 dollars per ounce. Het besluit dat geen goud uit de monetaire reserve in de vrije markt zal worden verkocht, waar ook ter wereld, en dat monetair goud alleen aanwending vindt voor de afwikkeling van transacties tussen centrale banken tegen de vaste prijs van 35 dollars per ounce heeft voor Zuid-Afrika tot gevolg dat de goudproductie, welke steeds door Zuid-Afrika wordt geëxporteerd, wel in de vrije markt kan worden verkocht. Zulks gebeurt ongetwijfeld. Zuid-Afrika heeft gesteld dat het zich, zoals daarvoor, aan de bepalingen van het Internationale Monetaire Fonds zal houden. Het beleid met betrekking tot de vrije afzet van goud zal dusdanig zijn, dat daarmee de belangen van het land op lange termijn worden gediend. De Minister van Financiën deelde voorts mede, dat de regering de extra winst niet ten goede zal laten komen aan de goudmijnen, althans niet geheel, maar dat volgens de bestaande normen van belastingheffing de winst zal worden afgeroomd ten voordele van de schatkist. Voor zover een hogere opbrengst wordt genoten, zal de regering maatregelen treffen, waardoor het eventuele inflatoire effect daarvan wordt verminderd of tenietgedaan. De regering heeft in haar verklaring van 18 maart jl. ook laten weten, dat wordt vastgehouden aan het bij vorige gelegenheden al ingenomen standpunt, dat een oplossing van de internationale financiële moeilijkheden ook moet worden gezocht in een formele herwaardering van alle valuta's ten opzichte van het goud. Reeds ten tijde van de Conferentie van Bretton Woods in 1944, waar het IMF werd opgericht, werd deze mogelijkheid onder ogen gezien; deze vindt haar weerslag in Art. IV, Sec. 7 van de door alle leden geteekende Articles of Agreement van het Fonds.

Het is op het moment waarop dit geschreven wordt niet bekend of en in hoeverre Zuid-Afrika nog gebonden is aan de goud-overeenkomst met de Bank of England, uit hoofde waarvan de goudproductie naar Engeland ging. Verder hangt het er van af hoe de vrije goudprijs zich zal gedragen en in welke mate Zuid-Afrika zich van de vrije markt zal bedienen. Gezien de afschaffing van de gouddekking door de Verenigde Staten, de nieuwe trekingsrechten op het IMF en de drang in de discussies van de Groep van Tien inzake een nieuwe internationale reservevaluta, welke gaan in de richting van een band van die eventuele valuta met het goud, komt het ons voor dat het dogma van een vaste goudprijs niet meer zo sterk staat. Zuid-Afrika wacht af.

W. Koster

Mededelingen

TWEEDE LEERGANG BUITENLANDSE BETREKKINGEN

Door het Nederlandsch Genootschap voor Internationale Zaken wordt, in samenwerking met de Stichting der Nederlandse Universiteiten en Hogescholen voor Internationale Samenwerking (NUFFIC) jaarlijks een post-academiale Leergang Buitenlandse Betrekkingen georganiseerd. Deze zal voor de tweede maal worden gehouden in het Gebouw van het Nederlandsch Genootschap voor Internationale Samenwerking (Alexanderstraat 2 — 's-Gravenhage) van oktober 1968 t/m 1969 en is opengesteld voor hen, die een doctoraal examen (bij voorkeur rechten, economie, politicologie, sociale geografie, sociologie of geschiedenis) hebben afgelegd en die zich voorbereiden op een werkkring gericht op het buitenland. De leergang is een verplicht onderdeel van de opleiding van kandidaten voor de buitenlandse dienst, daarnaast kunnen ten hoogste 15 anderen die aan gestelde eisen voldoen worden toegelaten.

In grote lijnen bestaat het programma uit de volgende leerstof:

- vergelijkende politieke geschiedenis van de moderne tijd;
- binnenlandse factoren en ontwikkelingen, die van invloed zijn op de vorming van het buitenlands beleid van enkele belangrijke landen; bondgenootschappelijke samenwerking en blokvorming;
- problematiek der ontwikkelingslanden;
- opzet en werkwijze van de internationale organisaties;
- internationale economische betrekkingen;
- besprekingen van geselecteerde problemen in discussiegroepen (seminar);
- talenpracticum.

Inschrijvingen dienen zo spoedig mogelijk te worden gezonden aan de Afdeling cursussen en conferenties van de Stichting der Nederlandse Universiteiten en Hogescholen voor Internationale Samenwerking, Molenstraat 27 te 's-Gravenhage (tel. 070-63 05 50), die gaarne nadere inlichtingen zal verstrekken. De selectie van kandidaten vindt op 30 augustus a.s. plaats.

ECONOMISCHE GEOGRAFIE EN REGIONAL SCIENCE

De Afdeling Sociale en Economische Geografie van het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap belegt een studiedag over het onderwerp „Economische Geografie en Regional Science” op vrijdag 4 oktober 1968 in het gebouw voor Geografische Wetenschappen, Dapperstraat 115, Amsterdam. Het programma ziet er als volgt uit:

- 10.30 uur: ontvangst.
- 10.45 - 12.30 uur: inleidingen door Drs. M. C. Verburg en Prof. Dr. F. J. Ormeling.
- 14.00 - 16.00 uur: discussie.

Degenen die zich opgeven ontvangen vooraf de resümés der inleidingen. Opgaven bij de secretaris van de Afdeling: Drs. J. G. Lambooy, Ferd. Bolstraat 43, Hazerswoude (dorp).

Dr. L. Traas: Het investerings- en financieringsplan van de onderneming. N. Samsom N.V., Aiphen aan den Rijn 1968, 286 blz., f. 27,50.

Dr. Traas komt uit de financiële afdeling van Philips en heeft deze dissertatie geschreven na een decennium praktijk in het bedrijfsleven. Zijn boek is een opvallende tegenpool van het onlangs¹⁾ door mij besproken boek van Dr. K. J. Mulder uit A.K.U.-kringen: *Bedrijfseconomische overwegingen inzake het investeringsbeleid in de industrie*.

Mulder concentreert zich op prognostiek van de winstvooruitzichten voor investeringen, met projecties van kostencurven enz. en elaboreert kostprijsmethoden op geavanceerde wijze. Traas daarentegen concentreert zich op financiële afwegingen voor zover reeds een prognostiek van de „cash flows” gegeven is. Voor Traas is het centrale probleem de confrontatie van financieringsplan met investeringsplan. Zij komen respectievelijk uit de Amsterdamse en de Rotterdamse school, en studeerden in 1956/57 af. Beide schrijvers concentreren zich op hun eigen aspect, bouwen een constructief betoog op en doen dat eclectisch zonder polemische uitvallen.

Traas confronteert de investerings- en financieringsproblematiek van grotere ondernemingen onder dynamische omstandigheden bij een imperfecte vermogensmarkt. Hij volgt daarbij de methode van de afnemende abstractie, afzonderlijk voor het investeringsvraagstuk en voor het financieringsvraagstuk, en ten slotte voor de confrontatie. Dit is een tour de force, die hij er dankzij een grote belesenheid en goede kennis van de praktijk plus een geweldige inspanning goed afbrengt. Wat betreft het investeringsvraagstuk onder dynamische omstandigheden getuigt Traas van sterke verwantschap met George Terborgh. Zijn benaderingen berusten in hoofdzaak op dezelfde beginselen. Voor vervangingsinvesteringen sluit hij zeer nauw aan bij de MAPI-methodiek. Voor expansieinvesteringen verwerpt Traas de kapitaalwaarde-methoden omdat men onder dynamische omstandigheden toch niet voor vele jaren vooruit de „cash flow” scherp kan projecteren. Traas geeft de voorkeur aan het projecteren van een winstprofiel voor de nabije toekomst, waarbij als kostenelement is afge-

trokken alleen de annuïteit voor aanschafkosten en voor de contante waarde van de accumulerende technisch/atmosferische slijtage van het investeringsobject. In de daarvoor aangenomen levensduur is al rekening gehouden met mogelijke veroudering van de te installeren apparatuur door veranderingen in de technologie (Traas spreekt in dat verband van *technologische slijtage*). Die factor is dus aan de *kostenkant* verwerkt. Indien er bovendien verouderingsvooruitzichten aan de *verkoopkant* voor het produkt zélf zijn (Traas: *commerciële slijtage*), zal men dat apart in aanmerking moeten nemen bij de begroting van de *opbrengsten* in toekomstige jaren.

Indien er aan de investering vooruitzichten van een vrij spoedige commerciële produktveroudering vastzitten, zal het geprojecteerde winstprofiel een dalend verloop krijgen. Niet alle investeringen hebben zulke vooruitzichten; wanneer men een investering verricht die op de toekomst voortdurend loopt, is dat niet het geval. Als de investering een nieuwe techniek introduceert, die pas later haar volle profijt zou afwerpen, zou men zelfs tot een oplopend winstprofiel kunnen komen.

Traas acht deze evaluatie van het winstprofiel op basis van ondernemersoordeel van groter praktische waarde voor zo verantwoord mogelijke investeringsbeslissingen dan een één-dimensionale maatstaf zoals bijv. de interne rendementsvoet.

De financieringstheorie gaat uit van het Modigliani-Miller-theorema over de afwegingen van beleggers. Daarna daalt zij met afnemende abstractie af tot de vastere grond van de realiteit. Dankzij het gezond verstand van de auteur maakt hij die afdaling uit de wolken naar de grond zonder te struikelen.

Ten slotte de confrontatie. Het blijkt dat investeringsplan en financieringsplan interdependent zijn en dat, afhankelijk van bepaalde beleidskeuzen, verschillende varianten in omvang mogelijk zijn. De afkapvoet voor investeringen moet worden afgestemd op de externe calculatievoet (een grootheid die door anderen wel wordt aan-

geduid als marginale cost of capital) indien de onderneming expansief is en haar kapitaalvoorziening elastisch is. Zijn er echter financieringsknelpunten te verwachten, dan zou die calculatievoet nog hoger moeten liggen. Nogal behoedzaam suggereert de auteur, dat interne calculatievoeten zich tussen 11 en 15% vóór belastingen zouden kunnen bewegen.

Aanmerkingen op andermans uitspraken laat Traas bijna geheel achterwege. Des te sterker valt op dat hij enkele aanmerkingen van die aard maakt. De levensduurtheorie van J. L. Mey wordt even aangeroerd en verworpen omdat zij tot te late vervanging leidt. Over wat diens leerling Drs. H. Willems over „kritische rentabiliteit” heeft geponoerd, laat Traas zich kritisch uit: naar zijn mening geeft Willems een foutieve interpretatie van de kosten van additioneel aan te trekken vermogen. Ten slotte wordt ook nog kritiek uitgeoefend op de rendementsmethode van Hunt.

Het voorgaande geeft de lezers een idee van waarover het boek gaat, maar de kale conclusies zijn niet de hoofdzaak; de hoofdzaak is de wetenschappelijke gedachtenopbouw in het boek.

In zijn inleiding merkt Traas op, dat de stroom van publikaties over deze onderwerpen zo is toegenomen, dat het ook de specialist moeilijk valt die nog geheel te overzien. Een understatement. Het is een onafzienbare zondvloed. Een groot deel is alleen geschreven om te tonen hoe gecompliceerd men alles kan maken door een enkel aspect buiten proportie op te blazen. Een boek als dit van Traas, waarin zeer veel literatuurstudie is verwerkt, wijst ons tussen de bomen het bos.

Behalve dat dit boek een grote achterstand in de Nederlandse investeringsliteratuur inhaalt, geeft het in verscheidene opzichten ook nieuwe bijdragen aan gedachtenontwikkelingen en benaderingen, die een originele bijdrage tot de ontwikkeling van de investerings- en financieringswetenschap vormen. Het is te verwachten, dat dit boek een standaardwerk in de Nederlandse vakliteratuur voor financieel-economen zal worden.

Dr. F. W. C. Blom

¹⁾ Zie: *ESB* van 27 maart 1968, blz. 289.

Recente publikaties

J. J. van Raalte: Ondernemersbeleid. Naar een betere beoordeling van succes of falen. Nederlands Centrum van Directeuren, Amsterdam 1967, 20 blz. Een herdruk van een tweetal artikelen uit de *Handels en Transport Courant*.

Prof. Dr. M. Euwe, J. W. van Belkum en Prof. Dr. P. A. Verheyen: Computer en onderneming. Uitgave in samenwerking met het Economisch Instituut Tilburg. N. Samsom, Alphen aan den Rijn 1968, 137 blz., f. 9,90.

Inleidingen, gehouden tijdens een cursus „Computer en Onderneming”, georganiseerd door het Economisch Instituut Tilburg en het Nederlands Katholiek Werkgevers Verbond in het voorjaar van 1967. Inhoud:

Prof. Dr. M. Euwe: De computer, zijn werkwijze en programmering;
J. W. van Belkum: De invoering van de computer bij administratieve informatieverwerking;

J. W. van Belkum: De praktijk van de administratieve informatieverwerking met behulp van een computer;

Prof. Dr. P. A. Verheyen: De computer als hulpmiddel bij de begroting.

G. P. Sijses: Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten. Æ. E. Kluwer, Deventer 1968, 92 blz., f. 6,50.

Verkorte inhoud: Inleiding — Hoofdlijnen — Verzekeren en premieplichtigen — Verstrekkingen — Uitvoering en toezicht — Financiering en beheer — Beroep — Praeventiefonds.

Dr. A. D. Wolff-Albers: Evaluatie van een opleiding: het nut van controlegroepen. Empirische studies over onderwijs. 5. Wolters-Noordhoff, Groningen 1968, 141 blz., f. 14,90.

Dit onderzoek is een poging aan te tonen, dat een opleiding, die in inter-naatsverband wordt gegeven — i.c. het N.O.I.B. — bepaalde effecten heeft op de persoonlijkheidsontwikkeling van de studenten. Om dit te kunnen onderzoeken, werd van controlegroepen gebruik gemaakt: andere „tertiäre” opleidingen, met en zonder internaat. De meeste effecten bleken te verdwijnen bij vergelijking met de bijbehorende controlegroepen; zij zijn dus niet specifiek. Vandaar de ondertitel.

Prof. Mr. M. H. K. van der Graaf en Drs. F. P. J. van Grunsven (red.): Psychologische aspecten van het bedrijfsleven. Marka-reeks no. 83. Het Spectrum, Utrecht 1968, 287 blz., f. 3,90.

Dit boek is geschreven door een aantal, deels vroegere, medewerkers van de Afdeling Bedrijfspsychologie der N.V. Philips' Gloeilampenfabrieken. Praktijkonderwerpen als selectie en opleiding, aanpassing aan de werksituatie en de organisatie van het werk komen aan de orde, geschreven vanuit de eigen situatie, die zich beperkt tot één, zij het een nogal veelzijdig, bedrijf.

Prof. Dr. Z. W. Sneller: Bijdragen tot de economische geschiedenis. Aula no. 359. Het Spectrum, Utrecht 1968, 235 blz., f. 3,50.

De heruitgave van negen opstellen van „een markant pionier onder de Nederlandse economisch-historici” (de samenstellers J. H. Kernkamp en J. van Heijst in hun *Ten Geleide*).

Inhoud: De economische geschiedenis in haar betrekking tot economie en geschiedenis — Nederland in West-Europa — Economische inzichten van Maarten Luther — De opkomst der Nederlandse katoenindustrie — Beurshandel in Nederland — Het bedrijf der Thorbeckes te Zwolle in de 18e eeuw — De toestand der nijverheid te Amsterdam en Rotterdam volgens de enquête van 1816 — Economische en sociale denkbeelden in Nederland in de aanvang der 19e eeuw (1814-1830) — Tentoonstellingen en jaarmarkten in vroeger tijd — Bibliografie van en publikaties over Prof. Dr. Z. W. Sneller.

Drs. J. Berting en Drs. L. U. de Sitter (red.): Arbeidsvoldoening en arbeidsbeleid. Marka no. 87. Het Spectrum, Utrecht 1968, 222 blz., f. 3,50.

Dit boek is ontstaan uit de lezingen die gehouden zijn op de Bedrijfssociologische Studiedagen 1967. Het bevat een grondige herbewerking van de indertijd gehouden voordrachten.

Inhoud:
Drs. J. Berting en Drs. L. U. de Sitter: Inleiding;
Drs. J. Berting: Arbeidsvoldoening adieu?

Drs. J. J. J. van Dijk: Arbeidsmotieven en waardenoriëntaties in de arbeid;

Dr. M. R. van Gils: Arbeidsvoldoening en taakstructurering;

Drs. S. Németh: Promotiekans, tevredenheid en vervreemding in lagere administratieve functies;

Dr. P. van Berkel: Beleidsinvloed op organisatie en arbeidsvoldoening;

Dr. H. Feitsma: Organisatiestructuur en arbeidsvoldoening;

Dr. A. L. Mok: Professie en arbeidsvoldoening;

Drs. L. U. de Sitter: De maatschappelijke betekenis van de arbeidsvoldoening;

Prof. Dr. A. Oldendorff: Slotbeschouwing;

Noten — namenregister — zakenregister.

Hans-F. Bobawetzky: Kosten en opbrengst in de reclame (Werbung sparsam planen. Vert. en bew. door D. S. M. Bruijn-Is-Leppink). Marka no. 98. Het Spectrum, Utrecht 1968, 160 blz., f. 2,90.

De auteur geeft in deze praktische gids voor de zakenman een gedetailleerd schema voor de planning van de reclame-inspanning.

D. C. M. Platt: Finance, Trade, and Politics in British Foreign Policy. Clarendon Press: Oxford University Press, Londen 1968, 454 blz., 84 sh.

Het eerste boek dat tot in detail de relatie onderzoekt tussen de Britse financieel-economische kringen en het Foreign Office in de eeuw van Englands financiële en commerciële suprematie. Verkorte inhoud:

Deel I — H. M. Government and overseas finance: Introduction — The London Money Market and the Banks — H. M. Government and the Bondholders — Contracts and Concessions — Conclusion.

Deel II — H. M. Government and overseas trade: Introduction — Overseas Trade Policy — British Commercial Diplomacy — Conclusion.

Deel III — Finance, trade, and British foreign policy: Introduction — Egypt — Turkey — Persia — Africa — China and the Far East — Latin America — Conclusion.

Geld- en kapitaalmarkt

GELDMARKT

De stijging van de bankpapieromloop tegen het einde van mei is omvangrijker geweest dan wij tot nu toe bij vorige maandultimo's in 1968 gewend waren. Dat de banken toch niet in grote liquiditeitsmoeilijkheden zijn gekomen, kan ten dele worden toegeschreven aan de financiële transacties van de Staat, waardoor in de op 4 juni eindigende week f. 97 mln. in het verkeer is gekomen. Sedert 13 mei heeft de schatkist zijn tegoed bij de centrale bank met f. 778 mln. moeten doen dalen. Het beroep van de banken op de Nederlandsche Bank kon hierdoor beperkt blijven, waarbij merkwaardigerwijs de saldi der banken nog iets verder konden verbeteren. De gehele situatie wijst echter op een kráppe markt. De mutaties van enkele monetair relevante balansposten van de geldscheppende instellingen verschaffen ons onderstaand beeld. (alles in f. mln.):

	Eerste kwartaal 1967		Eerste kwartaal 1968	
	Totaal geld-scheppende instellingen	Handels-banken	Totaal geld-scheppende instellingen	Handels-banken
Rijk	350	386	-122	370
Lagere overheid	101	60	11	36
Private sector	539	466	464	497
Kapitaalmarktbeleggingen ..	19	- 27	400	357
Bruto actieve binnenlandse bedrijf	659		875	
Eigen, op lange termijn aangetrokken middelen en eigenlijke spaargelden	351		316	
Netto actieve binnenlands bedrijf	308		559	

In de eerste plaats blijkt dat het bruto actieve binnenlandse bedrijf zich in het eerste kwartaal 1968 opnieuw heeft uitgebreid. Ook thans heeft het handelsbankwezen daarbij het leeuwedeel voor zijn rekening genomen (f. 890 mln. vergeleken met totaal f. 875 mln.). Slechts het deel dat met eigen, op lange termijn aangetrokken, middelen en eigenlijke spaargelden is gefinancierd kan als monetair neutraal worden beschouwd. Alleen het netto actieve binnenlandse bedrijf draagt bij tot een wijziging in de geldhoeveelheid.

De cijfers laten zien, dat in het eerste kwartaal 1968 de groei weer groter is geweest dan in de eerste drie maanden van 1967. Dat de binnenlandse inflatoire krachten nog steeds actief zijn mag hier wel uit worden afgeleid. Een mogelijke compensatie door het teruglopen van het bedrag der secundaire liquiditeiten heeft niet plaatsgehad (eerste kwartaal 1967 toeneming f. 457 mln., eerste kwartaal 1968 f. 436 mln.).

KAPITAALMARKT

Een totaalbeeld van de internationale kapitaalbewegingen komt uit de volgende cijfers tevoorschijn (in f. mln.):

	Eerste kwartaal 1967	Eerste kwartaal 1968
Particulier verkeer:		
Buitenlandse effecten	21	- 120
Binnenlandse effecten	87	23
Directe investeringen	- 195	- 85
Kredieten lange termijn	37	153
Overig verkeer	13	- 118
Totaal	- 37	- 147
Overheidsverkeer:	- 17	- 40
Banken:	- 19	- 213

Wanneer internationale kapitaalbewegingen door rentever- schillen zouden worden uitgelokt, zou men mogen ver- wachten dat in een bepaalde periode bij alle vormen óf import óf export zou optreden. Dit is niet het geval. Hier- voor bestaan verschillende redenen. Bij de directe inv- esteringen beslissen waarschijnlijk niet de ogenblikkelijke rendementsverschillen doch de rendementsvooruitzichten op lange termijn, met daarnaast nog andere overwegingen, bijv. de wenselijke opbouw van een internationaal werkend produktieapparaat of de wens zeggenschap in een onder- neming te verkrijgen. Bij de keus tussen aandelen en obli- gaties bepalen bij eerstgenoemden ook niet altijd huidige rendementsverschillen het beleggersgedrag. Verder kan men ons land niet stellen tegenover het gehele buitenland. Ten opzichte van het ene land kan kapitaalexport econo- misch van belang zijn, terwijl tegelijkertijd t.o.v. een ander land juist kapitaalimport voordelig is. Hoewel onze beta- lingsbalansstatistiek steeds gedetailleerder wordt, zou splitsing naar land het inzicht zeker verbeteren.

In het eerste kwartaal 1968 hebben onderhandse leningen de kwantitatief belangrijkste rol gespeeld. De handel in buitenlandse effecten heeft tot afvloeiing van kapitaal geleid door aankopen van stukken in het buitenland. De buitenlandse belangstelling voor binnenlandse effecten is verminderd. Het overheidsverkeer heeft, zoals meestal, expórt tot gevolg gehad. De banken hebben hun buiten- landse uitzettingen in 1968 wederom doen toenemen.

KOERSSTAAT

Indexcijfers aandelen (1953 = 100)	29 dec. 1967	H. & L. 1968	31 mei 1968	7 juni 1968
Algemeen	374	414 - 359	402	407
Internationale concerns	514	611 - 495	587	598
Industrie	357	360 - 341	354	357
Scheepvaart	109	113 - 105	107	105
Banken en verzekering	185	201 - 179	192	197
Handel enz.	168	171 - 160	165	166

Bron: A.N.P.-C.B.S., Prijscourant.

Aandelenkoersen a)	f.	f.	f.
Kon. Petroleum	155,60	166,50	165,50
Philips	127,40	139,50	143,35
Unilever, cert.	108,40	132,40	135,85
Zout-Organon	160	171	172,40
Hoogovens, n.r.c.	125,40	115,90	119,90
A.K.U.	66	80,90	82,30
AMRO-Bank	47,20	49	49,40
Nat. Nederlanden	619	680	693
K.L.M.	276	194	208
Robeco	228,40	235,80	241
New York			
Dow Jones Industrials	905	899	914
Rentestand			
Langlopende staatsobligaties b)	6,27	6,45	6,45
Aandelen: internationales b)	4,0		
lokales b)	4,2		
Disconto driemaands schatkist- papier	4,1	4,1	4,1

a) Aangepast voor kapitaalwijzigingen.
b) Bron: Amsterdam-Rotterdam Bank.

Prof. Dr. C. D. Jongman

Bij IBM beschikt u over een wereldwijde programmabibliotheek

AH - SuperMart, Buitenveldert

Duizenden winkels met behulp van een computer bevoorraden is een nieuw probleem voor Nederland. Maar niet voor IBM.

Vanuit het centrale magazijn van een groot-handel de stroom van tienduizenden artikelen zo efficiënt mogelijk regelen - bijvoorbeeld naar supermarkten of drogisterijen - dat is echt een taak voor de computer. IBM heeft hiermee een grote ervaring opgedaan; in Europa heeft vooral Zweden al lang profijt van het IBM standaardprogramma voor dit probleem.

Nu profiteert Nederland van die vergaarde kennis. U heeft waarschijnlijk een heel ander probleem. Maar wat het ook is, als IBM klant kunt u altijd beschikken over de praktijkervaring van IBM in ruim 100 landen. Van stuklijstprogramma's tot programma's voor verkeersanalyse ligt dat reeds beproefde denkwerk voor u paraat. Het scheelt u veel tijd, geld en zorgen. En het kost niets.

Het IBM service-pakket:

Specialisten-op-uw-gebied

IBM adviseurs voor specifieke bedrijfstakken benaderen uw problemen met de praktische ervaring van vele in Nederland geplaatste systemen. Ze spreken uw taal. In alle opzichten.

Computers per uur te huur

10 IBM Service Bureaus - nooit verder weg dan 1 uur rijden - bieden kleinere bedrijven geautomatiseerde administratie 'buiten de deur'. Het IBM Rekencentrum Rijswijk kunt u inschakelen voor grote technische en wetenschappelijke problemen.

Wereldwijde programmabibliotheek

Ergens ter wereld hebben wij een soortgelijk probleem als het uwe waarschijnlijk al opgelost. IBM klanten beschikken kosteloos over de programmabibliotheek afkomstig uit 100 IBM landen.

Tijdsparend Voorbereidingscentrum

In het Voorbereidingscentrum kunt u - voordat uw 360/20 of 1130 geïnstalleerd is - onder deskundige leiding uw programma's voorbereiden, schrijven en daarna proefdraaien op een zelfde machine. Een unieke service.

Uw personeel wordt opgeleid

In het IBM Opleidingscentrum (2500 cursisten in 1967) wordt uw personeel opgeleid voor de bediening en programmering van informatieverwerkende systemen.

IBM

STAAT DER NEDERLANDEN

6¹/₂ pct LENING 1968 II

uitgegeven krachtens de Leningwet 1967 (Stb. nr. 383)

LENINGBEDRAG

vast te stellen na sluiting van de inschrijving.

KOERS VAN UITGIFTE 99 %

Schuldbewijzen aan toonder groot nominaal f 1000 en f 100. Schuldregisterinschrijvingen groot ten minste f 100.000.

LOOPTIJD TEN HOOGSTE 25 JAREN

Aflossing in 15 jaarlijkse termijnen, afwisselend 7%, 6% en 7% per jaar, zodat telkens in drie opeenvolgende jaren 20% van de lening wordt afgelost. Eerste aflossing op 1 juli 1979, vervroegde gedeeltelijke of algehele aflossing op of na 1 juli 1978 te allen tijde voorbehouden.

JAARCOUPONS PER 1 JULI

INSCHRIJVING

OP 14 JUNI 1968 VAN 9-16 UUR

bij het Agentschap van het Ministerie van Financiën te Amsterdam, uitsluitend door bemiddeling van de leden van de Vereniging voor den Effectenhandel te Amsterdam, de Vereniging van Effectenhandelaren te Rotterdam of van de Bond voor den Geld- en Effectenhandel in de Provincie te 's-Gravenhage.

Aanvragen tot inschrijving moeten zo tijdig worden opgegeven, dat zij door de Bank of Commissionair op de inschrijvingsdag vóór 16 uur kunnen worden ingediend bij het Agentschap.

STORTING

op 4 juli 1968 vóór 12.30 uur bij de Nederlandsche Bank te Amsterdam.

Telkens en telkens blijkt ons weer hoezeer de nog steeds snel groeiende lezerskring van onze uitgave

deze wegwijzer, speciaal voor de particuliere belegger, wat inhoud, actualiteit en objectiviteit betreft, waardeert.

Dit heeft vele redenen: het bevat wekelijks:

1e Interessante (hoofd)artikelen, die steeds actuele onderwerpen deskundig behandelen.

2e Een uitvoerig en levendig, bijna dynamisch geschreven beursoverzicht, de stemming goed weergevend.

3e Een chronique scandaleuse, fair en onderhoudend geschreven en uiteraard zonder sensatie.

4e Een leerzame vragenrubriek, adviezen voor velen inhoudend.

5e Gegevens omtrent vele fondsen (ook van incurante) telkens wanneer hieromtrent iets te melden valt.

6e Mededelingen en aankondigingen van de Vereniging Effectenbescherming.

Wij zenden u op uw verzoek gaarne gratis een 2-tal proefnummers ter kennismaking.

Adm. Bel-Bel, Postbus 42, Schiedam.

Het kostbaarste dat een tijdschrift bezit, is de onafhankelijkheid van de redactionele inhoud.

CENTRAAL INSTITUUT VOOR HET MIDDEN- EN KLEINBEDRIJF

vraagt jonge

bedrijfseconomische adviseurs

van academisch of daarmee gelijk te stellen niveau.

Goede kennis van administratieve organisatie en inrichting is gewenst.

De belangrijkste taak zal zijn na een ruime training- en inwerkperiode, ondernemers in het midden- en kleinbedrijf te adviseren omtrent bedrijfseconomische en aanverwante vraagstukken.

Candidaten zullen bereid moeten zijn zich te onderwerpen aan een psycho-technisch onderzoek.

Geboden wordt een verantwoordelijke, ambulante functie in een jong en dynamisch instituut met goede primaire en secundaire arbeidsvoorwaarden.

Uitvoerige, met de hand geschreven sollicitaties, te richten aan het C.I.M.K., Burgemeester Hogguerstraat 1183 te AMSTERDAM.

**Het is
helemaal
geen
wonder**

dat het advertentievolume van E.-S.B. zo sterk groeit.

Er zijn namelijk welnig bladen, die zo goed zijn ingevoerd bij de leiding van het Nederlandse bedrijfsleven (en daar nog terdege gelezen worden ook) als E.-S.B.

Dit is geen loze bewering, maar de keiharde conclusie van het lezerskringrapport, dat door een ter zake kundige op grond van een uitvoerige enquête werd uitgebracht.

Vraagt u het ons eens ter lezing (71 pagina's) en u weet waar u het zoeken moet als u Mijnheer zelf iets te zeggen hebt.

Adm. E.-S.B. - Postbus 42 - Schiedam.

Efficiency

bespoedigt
Uw contacten
met gegadigden

★

Indien
Uw telefoonnummer
in Uw annonce
moet worden
opgenomen,
vermeld dan
tevens het

NETNUMMER

Regenten van het Oude en Nieuwe Gasthuis te Delft roepen, in verband met de pensionering van de administrateur, sollicitanten op voor de functie van

E C O N O O M

voor het in maart 1968 geopend nieuw algemeen ziekenhuis (270 bedden).

De functionaris zal belast worden met de leiding van en verantwoordelijk zijn voor de administratieve en economische diensten en het financieel beheer van het ziekenhuis.

Voor de vervulling van deze functie is een goede economische scholing nodig, blijkende uit de voltooide studie voor economisch doctorandus, dan wel middelbare opleiding benevens het bezit van het diploma S.P.D., M.O. Boekhouden of Handelswetenschappen.

Salaris nader overeen te komen.

Welvaartsvast pensioen.

Kandidaten moeten bereid zijn zich te onderwerpen aan een geneeskundig en psychologisch onderzoek.

Schriftelijke sollicitaties aan de directie, Westlandseweg 2 te Delft.

BRUYNZEEL NV ZAANDAM

Voor één van de bedrijven van onze groep,
BRUYNZEEL Deurenfabriek en Schaverij NV,
zoeken wij als **assistent voor de Chef van
de afdeling Administratie** een

bedrijfs-econoom

Functie:

- De leiding van het ontwikkelen en invoeren van een nieuw budgetteringssysteem, met als doel:
 - verdere delegering van verantwoordelijkheden
 - verbetering van de communicatie.
- Het onderhouden van goede kontakten met vrijwel alle afdelingen en groepen op verschillende niveaux.
- Nauwe samenwerking met de centrale stafafdeling Administratieve Organisatie en Automatisering.

Vereist:

- Grondige kennis van en praktijk in bedrijfs-administratieve problematiek en techniek.
- Kwaliteiten om kennis aan anderen over te dragen.
- De menselijke eigenschappen die voor de invoering van het nieuwe systeem noodzakelijk worden geacht.
- Een leeftijd, die verdere promotiekansen mogelijk kan maken.

Eigenhandig geschreven sollicitaties met uitvoerige gegevens worden gaarne ingewacht onder nr. ESB 10-291 bij BRUYNZEEL NV, Sociale Zaken te Zaandam.

Abonneert U op

DE ECONOMIST

Tweemaandelijks tijdschrift
onder redactie van

Prof. P. Hennipman,
Prof. A. M. de Jong,
Prof. F. J. de Jong,
Prof. Th. C. M. J. van de Klundert,
Prof. P. B. Kreukniet,
Prof. H. W. Lambers,
Prof. F. W. Rutten,
Prof. J. Tinbergen,
Prof. J. Zijlstra.

★

Erevoorzitter :

Prof. G. M. Verrijn Stuart.

★

Abonnementsprijs f. 36; voor
studenten f. 18.

★

Abonnementen worden aan-
genomen door de boekhandel
en door de uitgevers

DE ERVEN F. BOHN
TE HAARLEM

MEDISCHE FACULTEIT ROTTERDAM

De MEDISCHE FACULTEIT ROTTERDAM vraagt voor de afdeling Financiële Zaken een

MEDEWERKER ADMINISTRATIEVE ORGANISATIE

Hij zal worden belast met :

- het onderzoeken en beoordelen van de administratieve organisatie;
- het behandelen van organisatie- en efficiencyvraagstukken in het administratieve en financiële vlak;
- het opzetten van een systeem, waaruit zo veel mogelijk gegevens voor bedrijfssignalering beschikbaar komen;
- het beoordelen van de mogelijkheid tot invoering van moderne administratiehulpmiddelen en het mede-voorbereiden hiervan;
- het samenstellen van voorschriften betreffende de administratieve gang van zaken.

Voor een goede taakuitoefening dient de kandidaat te beschikken over :

- middelbare schoolopleiding;
- theoretische scholing op minstens S.P.D.-niveau;
- een ruime bedrijfservaring, bij voorkeur ook in de administratieve organisatie;
- goede uitdrukkingsvaardigheid in woord en geschrift;
- zelfstandigheid en creatief denkvermogen.

De juiste kandidaat zal een goed salaris worden geboden, overeenkomstig de normen van de Rijksalarisregeling. Directe opname in het pensioenfonds voor overheidspersoneel.

Schriftelijke sollicitaties te richten aan het Hoofd van de Afdeling Personeelszaken, Wytemaweg 2a, Postbus 1738, Rotterdam.

Zakelijke en objectieve voorlichting
op het gebied van

VREDE, VEILIGHEID en SAMENWERKING

vindt u in het tijdschrift

VREDESOPBOUW

orgaan van de Stichting Vredesopbouw;
tevens mededelingenblad van het Neder-
lands Pugwash Komitee.

Abonnementsprijs f 5,— per jaar, voor
studerenden f 3,— per jaar.

Gratis proefnummers aan te vragen bij het
bureau van de stichting, Willinklaan 10,
Oegstgeest.

Postgiro 552120.

INFORMATIEF

CONSTRUCTIEF

Bij een instelling voor

ECONOMISCH RESEARCH

kunnen worden geplaatst als

WETENSCHAPPELIJK MEDEWERKER

jonge doctorandi' in de economie
met belangstelling voor
wetenschappelijk onderzoek.

Brieven onder No. E.-S.B. 24:1, Postbus 42, Schiedam.

**Kennen uw kennissen
„E.-S.B.” al?**

VRAAG EENS PROEFNUMMERS AAN

Unilever n.v.

vraagt voor de effectenafdeling van haar pensioenfonds "Progress" N.V. een

junior beleggingsanalist

Deze functionaris zal tot taak hebben:

- het verrichten van onderzoek op het gebied van beleggingen in Nederlandse en buitenlandse aandelen (obligaties en onderhandse leningen);
- het mede uitstippelen en voorbereiden van het te volgen beleggingsbeleid in de ruimst mogelijke betekenis;
- het in woord en geschrift kunnen uitbrengen van een verantwoord beleggingsadvies.

De voorkeur gaat uit naar een beleggingsdeskundige met ervaring op het gebied van aandelenbelegging. Een economisch gerichte opleiding strekt tot aanbeveling.

Wij nodigen u uit schriftelijk of telefonisch contact op te nemen met Unilever N.V., Museumpark 1, Rotterdam, Afd. Personeelszaken Hoofdkantoor, tel. (010) 14 14 55, toestel 213

UP 388.3k.130

Voor
reclame

kan men
te veel
en ook
te weinig
uitgeven

De meeste mislukkingen
zijn vaak het
gevolg van het laatste

GEMEENTE ZWOLLE

De gemeente Zwolle zoekt een

STAFFUNCTIONARIS

Belangstellenden voor deze functie wordt verzocht zich binnen 14 dagen schriftelijk te wenden tot de directeur van de Gemeentelijke Centrale Personeelsdienst, Drs. P. Bos, Terpelkwijkpark 18, Zwolle, die ook gaarne bereid is nadere informatie te verstrekken.

(Telefoon 05200 - 13241; na 18.00 uur 05200 - 11242.)

Aan Zwolle is een sterke expansie toegedacht in de regeringsplannen over de ruimtelijke ordening in Nederland. De economische groei van de stad heeft in verband daarmee een hoge prioriteit in het gemeentelijk beleid. De te benoemen functionaris zal in staat moeten zijn om met een grote mate van zelfstandigheid een belangrijke rol te spelen bij de verdere intensivering van dat beleid.

De gedachten gaan uit naar een functionaris van academisch niveau, bij voorkeur met kennis van bedrijfsleven. Inventiviteit, zakelijk inzicht, doorzettingsvermogen, goede contactuele eigenschappen, een uitstekende uitdrukkingsvaardigheid in woord en geschrift en beheersing van de moderne talen zijn onontbeerlijk.

De salariëring zal in overeenstemming zijn met het niveau van de functie.

Behoeft Uw staf uitbreiding?

Verzuimt dan niet E.-S.B. voor Uw oproep in te schakelen. E.-S.B. biedt U een grote trefzekerheid, óók bij aspirant-leidinggevende functionarissen in de commerciële, administratieve of aanverwante sectoren.

Advertentie-afd. E.-S.B. - Postbus 42 - Schiedam

KONINKLIJKE LUCHTVAART MAATSCHAPPIJ N.V.

gevestigd te 's-Gravenhage

Uitgifte
van

nominaal US \$ 40.400.000,- 20-jarige in gewone aandelen converteerbare, achtergestelde obligaties

in stukken van nominaal US \$ 1000,- aan toonder

tot de koers van 100 pct.

De nominale rente en de conversiekoers zullen op dinsdag 11 juni 1968 o.m. per advertentie in de Officiële Prijscourant van de Vereeniging voor den Effectenhandel worden bekendgemaakt.

De Ministers van Verkeer en Waterstaat en van Financiën hebben aan de KLM medegedeeld, dat zij voornemens zijn te bevorderen, dat op korte termijn een wetsontwerp wordt ingediend ter verkrijging van de machtiging om namens de Staat der Nederlanden in te schrijven op nominaal US \$ 20.400.000,- obligaties.

Van deze lening is een bedrag van US \$ 20.000.000,- overgenomen door onderstaande banken:

ALGEMENE BANK NEDERLAND N.V. - PIERSON, HELDRING & PIERSON
(namens het Nederlandse syndicaat, zoals hieronder vermeld)

SMITH, BARNEY & CO., INCORPORATED
THE FIRST BOSTON CORPORATION

BANCA NAZIONALE DEL LAVORO
BANQUE NATIONALE DE PARIS
DEUTSCHE BANK A.G. - DRESDNER BANK A.G.
KREDIETBANK N.V.

Ondergetekenden berichten, dat de inschrijving op US \$ 20.000.000,- obligaties in bovenstaande lening openstaat tot

vrijdag 14 juni 1968 te 12.00 uur,

op de voorwaarden van het Bericht d.d. 6 juni 1968 bij hun kantoren te Amsterdam, Rotterdam, 's-Gravenhage en Utrecht, voorzover aldaar gevestigd.

Berichten en inschrijvingsformulieren zijn verkrijgbaar bij de inschrijvingskantoren.

Amsterdam, 6 juni 1968.

PIERSON, HELDRING & PIERSON

ALGEMENE BANK NEDERLAND N.V.

AMSTERDAM-ROTTERDAM BANK N.V.

H. ALBERT DE BARY & CO. N.V.

HOLLANDSCHE BANK-UNIE N.V.

LIPPMANN, ROSENTHAL & CO. N.V.

MEES & HOPE

NEDERLANDSE OVERZEE BANK N.V.

VLAER & KOL

EEN STATISTICUS KAN NIET. VOOR U IN DE TOEKOMST KIJKEN, MAAR HIJ KAN WEL DIE TOEKOMST BENADEREN.

Uit uw gegevens kan hij door middel van statistische beslissingen de beste gevolgtrekkingen maken voor uw bedrijf.

- ★ Hij kan beslissen (voor het te laat is) over het al of niet sluiten van bepaalde onderdelen van uw bedrijf na invoering B.T.W.
- ★ HIJ KAN BESLISSEN OF U AL OF NIET EEN COMPUTER NODIG HEBT, EN ZO JA, WELKE.
- ★ Hij kan beslissen of uw bevoorradingsstelsel wel verantwoord is.
- ★ Hij kan beslissen of uw concurrentiepositie wel optimaal is.

Kortom, hij kan veel meer voor u doen dan u denkt. Gaarne zullen wij uw organisatorische en statistische problemen met de meeste zorg behandelen.

WISKUNDIG ADVIES-BUREAU DRS. C. QUIRIJNS

Cannenburg 15. — Amsterdam
Telefoon (020) 42 97 64

HOOPT U VERMOGEND TE WORDEN ?

Dan dient u zich wel tijdig vertrouwd te maken met de kunst van het beleggen !

Het populaire weekblad

Beleggers-Belangen

kan u daarbij met zijn even deskundige als betrouwbare voorlichting op dit terrein waardevolle diensten bewijzen.

Studenten-abonnementen per kwartaal f 6,50.

Vraagt gratis proefnummer Adm. „Bel-Bel“, Postbus 42, Schiedam.

computer-programma's **STATISTIEK** advies en verwerking

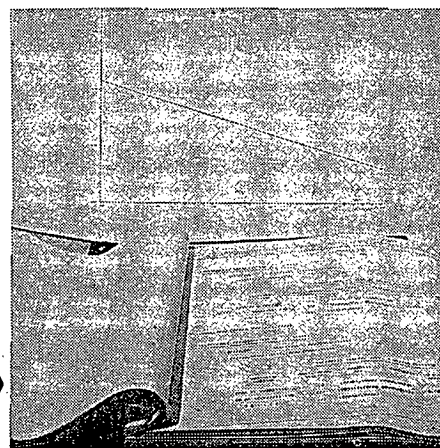
uw aandeel: basisgegevens

Uitgaande van uw basisgegevens berekenen wij voor u, met behulp van onze computers, o.a. correlaties, regressies, variantie analyses, statistische toetsen.

Op onze elektronische tekenafel tekenen wij voor u o.a. regressielijnen en histogrammen. Ook bij de advisering en voorbereiding staan onze specialisten u ten dienste.

ons aandeel

snel een juist inzicht

Vraag vrijblijvend inlichtingen en documentatie bij:

REKENCENTRUM VOOR ADMINISTRATIE, EFFICIENCY EN TECHNIEK
Lovinklaan 1, Arnhem, Tel. 08300-30711 (toestel 275) van de Koninklijke Nederlandsche Heidemaatschappij